

SBORNÍK

RODINNÁ POLITIKA A AGENDA ROVNOSTI ŽEN A MUŽŮ

**Vojtěch Belling
Tomáš Fiala
Michaela Freiová
Jan Jireš
Roman Joch
Jakub Kříž
Tomáš Kvapil
Marek Loužek
Martin Mejstřík
Petr Nečas
Jaroslav Šturma**

OBČANSKÝ INSTITUT

Konrad
Adenauer
Stiftung

RODINNÁ POLITIKA A AGENDA ROVNOSTI ŽEN A MUŽŮ

OBČANSKÝ INSTITUT
PRAHA 2008

Za finanční podporu při vydání této publikace vydavatel děkuje nadaci Konrad Adenauer Stiftung.

Publikované texty byly jejich autory předneseny na semináři pořádaném Občanským institutem ve spolupráci s Konrad Adenauer Stiftung v Praze 29. června 2007.

Uspořádali Matyáš Zrno a Jaromír Žegklitz.

Vydal Občanský institut, Vyšehradská 49, Praha 2, jako svou 34. publikaci.

Odpovědný redaktor Jaromír Žegklitz.

Obálka, grafická úprava a sazba Martin Straka.

Tisk Tiskárna Glos Semily, s. r. o., Špidlenova 436, Semily.

Vydání první.

Copyright © Občanský institut a autoři textů 2008

ISBN 978-80-86972-27-5

Obsah:

Zahajovací projevy

Petr Nečas   **5**

Martin Mejstřík   **9**

Tomáš Kvapil   **11**

Roman Joch   **13**

Vývoj porodnosti a plodnosti v ČR a v některých evropských zemích

Tomáš Fiala   **15**

Agenda rovnosti žen a mužů v Evropské unii

Marek Loužek   **29**

Rodina v pojetí západního feminismu

Jan Jireš   **39**

Ženská zkušenost a feminismus

Michaela Freiová   **45**

Průnik agendy rovnosti žen a mužů do rodinné politiky a jeho důsledky u nás a v Evropě

Vojtěch Belling   **51**

Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte

Jaroslav Šturma   **57**

Rodina jako politický subjekt? K otázce volebního práva rodin

Jakub Kříž   **65**

Zahajovací projevy

Petr Nečas

*(*1964), ministr práce a sociálních věcí,
vicepremiér a poslanec PSP ČR za ODS.*

Vážené dámy a pánové,
předem mého příspěvku mi dovolu, bych organizátorům dnešní konference – Občanskému institutu a Konrad-Adenauer-Stiftung – poděkoval za upřádnání jednání k tak zajímavému a aktuálnímu tématu. Jako ministr práce a sociálních věcí jsem za oblast politiky rovných příležitostí i rodinné politiky odpovědný. Víím také, jak komplikovaný a mnohdy napjatý je vztah mezi oběma oblastmi. Proto považuji za velmi přínosné, že je tomuto tématu věnována pozornost i na akademickém poli.

Rovnost žen a mužů je heslem stejně tak krásným, jako obecným a nic neříkajícím. Rovnost v jakém smyslu? Politická rovnost je zakotvena v českých zemích již od roku 1918, kdy ženy získaly pasivní i aktivní volební právo. Přitom, což se málo ví, právě za Čechy byla ještě za trvání monarchie zvolena jedna z prvních poslankyň na světě, aby zastupovala své voliče na zemském sněmu. V tomto smyslu nejsme nikterak pozadu ani za severskými státy. Ostatně v některých švýcarských kantonech získaly ženy volební právo teprve před pár desetiletími, v Lichtenštejnsku až v roce 1986.

Po stránce lidských a občanských práv, stejně jako práv sociálních, je dnes rovnost žen a mužů rovněž plně zajištěna. Diskriminace z důvodu pohlaví je dnes zákonem zakázána, a to i v platové sféře. Po stránce právního státu je tedy rovnosti mezi muži a ženami učiněno zadost. Na druhé straně dosud přetrvává odlišné postavení mužů a žen v privátní sféře, a to jak v rodině, tak i ve společnosti. Ženy si vybírají jiné školy i jiná povolání než muži. Některá povolání jsou jednostranně feminizována (zvl. v oblasti školství), jiná jsou doslova ovládnuta muži (hutnictví, dřevozpracující průmysl aj.). Ženy zůstávají častěji s dětmi na mateřské a rodičovské dovolené, více se věnují rodině a méně se naopak zabývají vysokou politikou. Přesto, že platy v rámci jednotlivých profesních kategorií jsou mezi muži a ženami stejné (resp. rozdíl činí celkem 4 %), jiným rozložením vykonávaných povolání je absolutní příjmový rozdíl zhruba čtvrtinový.

Tato nerovnost není nerovností před zákonem, jedná se o nerovnost faktickou, vyplývající z odlišného chápání sociálních rolí muže a ženy. Podobně existují sociální rozdíly mezi bohatými a chudými, ačkoliv jejich občanská a politická práva jsou stejná. Rozdíl je v tom, že chudoba či bohatství je relativně závislé na individuálních schopnostech, zatímco rozdíly mezi muži a ženami více vyplývají z kolektivně přisuzovaných rolí. A tady je jádro pudla. Je ono tradiční rozdělení sociálních rolí mezi mužem a ženou výsledkem rozdílné mužské a ženské přirozenosti, jejich odlišnými biologickými předpoklady? Nebo jde spíše o výslednici dlouhodobého vývoje, během něžž byly uměle vytvořeny odlišné obrazy ženského a mužského pohlaví, které byly následně ženám i mužům po staletí vnucovány?

Posledně zmíněnou teorii dnes zastává velká část stoupenců a stoupenkyň agendy genderové rovnosti, ale také mnozí politici, kteří se pod heslem rovnosti mužů a žen snaží ospravedlnit zásahy do privátních sfér života. Jenomže tato teorie má jeden háček. V jejím nesmírném relativismu popírá sebe samu. Pokud jsou skutečně sociální role muže a ženy, jak je většinová společnost vnímá, výsledkem dlouhodobě vnucovaného stereotypu, kde vezmeme jistotu, že jiný stereotyp založený na identitě mužské a ženské sociální role není stejně tak vnucený a nesmyslný? Zvláště pokud jej budeme takřka násilím vštěpovat od malička všem obyvatelům. Není pak přeci jen lepší „tradiční“ obraz zprostředkovávaný společností bez činnosti státu, než „nový“ obraz instalovaný instrukcemi psanými od kancelářského stolu?

Osobně jsem velmi skeptický co se týče úlohy státu v napravování lidských myslí a tradičních společenských norem. Stát je zde od toho, aby garantoval právní jistotu, vnější a vnitřní bezpečnost a ničím nerušený rozvoj společnosti. Musí proto zajistit rovná práva pro všechny skupiny jeho obyvatel, o tom není sporu. V tomto směru je politika rovných příležitostí trvalým úkolem. Na druhou stranu není však úkolem státu zjišťovat, které společenské obrazy, či jak by řekli mnozí zastánci genderové agendy „stereotypy“, jsou správné a které nikoliv. Jistě, právě na klasickém obrazu role muže a ženy je možná mnoho nmoderního. Pokud bychom však chtěli po státu, aby tyto křivdy napravoval, posunuli bychom jej kamsi směrem k orwellovskému totálnímu státu zasahujícímu do všech privátních sfér lidského života.

Že tato obava není zas až tak nereálná, potvrzuje na jedné straně zkušenost komunismu, na druhé straně i některé rysy současného vývoje politiky rovných příležitostí ve světě i v Evropě. Kupříkladu v některých evropských státech byla rodičovská dovolená reformována tak, že se na ní otec a matka musejí prostřídat, chtějí-li dosáhnout maximální délky. Jistě, je správné, když jdou tatínkové na rodičovskou dovolenou. Stát to musí umožnit. Je tu však od toho, aby toto rozhodnutí prováděl rovnou za rodiče, nebo aby je k nějakému rozhodnutí tímto způsobem nutil? Podle mého názoru je to již nepřipustný zásah do rodinné autonomie. Ještě drastičtější byly úvahy úředníků Evropské komise při přípravě lisa-

bonského procesu. Kdosi usoudil, že v mnoha evropských zemích maminky zůstávají po porodu moc dlouho s dětmi doma. Proto do roku 2010 má být povinně jedna třetina dětí v každém státě umístěna v jeslích. Tento dokument byl schválen ještě před vstupem ČR do EU a naštěstí není právně závazný. Působí proto spíše úsměvně. Přesto předznamenává jistý, podle mého názoru velmi nebezpečný trend. Podobným příkladem jsou snahy některých vzdělávacích institucí zavést „správnou“ výchovu dětí novou formulací „genderově korektních“ pohádek s princeznou zachraňující prince. Jakmile státní orgán zasahuje tímto způsobem do výchovy nejmenších dětí, měl by se právě v nás, s naší zkušeností komunismu, spustit jakýsi varovný signál.

Vratně se nyní zpět na začátek. Agendu rovnosti žen a mužů lze rozdělit do několika kategorií z hlediska jejích cílů. Tou první kategorií je snaha o odstranění existující diskriminace žen a o maximální možnou rovnost mužů a žen před zákonem. Tato snaha je oprávněná a vychází ze samotného konceptu nezczizitelných lidských práv. V tomto smyslu je politika rovných příležitostí nutným předpokladem existence moderního demokratického státu.

Spornější je druhá kategorie agendy rovnosti vedoucí k pozitivní diskriminaci. Její argumentace je jednoduchá: i když existuje rovnost před zákonem a zákaz negativní diskriminace, nepomáhá to bořit existující společenské předsudky a reálně změnit postavení žen. Řešením má být zavádění kvót na ženy například v politice, případně i ve vedení soukromých podniků. Problém je v tom, že tato opatření boří ideu svobody a rovnosti. Nikoli schopnosti ve svobodné soutěži, nýbrž biologická determinace legitimuje získání určité funkce či postavení na kandidátce. Představme si, že by i jiné skupiny obyvatel měly nárok na podobné procentuální zastoupení: etnické menšiny, muslimové, lidé s odlišnou sexuální orientací. Není totiž sporu o tom, že i tyto skupiny mohou čelit a čelí společenskému znevýhodnění. Z obsazení parlamentu či vedení firem by se stala složitá kombinatorická úloha. Princip svobodné volby by se ovšem zcela vytratil. Navíc si je třeba uvědomit, že myšlenka reprezentace není založena na identitě. Není zapotřebí a není ani vhodné, aby byl reprezentující orgán jakousi zmenšeninou skutečné společnosti. Hlavní je, že každý má právo se jeho volby zúčastnit se stejným hlasem a žádná skupina není diskriminována. Myšlenka kvót je ve své podstatě reliktem předmoderního chápání zastoupení lidí jako stavovské reprezentace, do něhož jsou vysíláni nevolení zástupci jednotlivých skupin obyvatel.

Zcela nepřijatelná je pak třetí kategorie agendy genderové rovnosti zaměřená na odstraňování takzvaných společenských stereotypů. Zde se jedná již o snahy měnit samotné hodnotové představy ve společnosti a v rodinách a způsoby myšlení. Samozřejmě za pomoci státních nástrojů. Takový postup je zcela v protikladu s principem oddělení státu a společnosti. Stát by za žádných okolností neměl zasahovat do privátních sfér života rodin. Není tu od toho, aby definoval společenské

dobro a správné morální zásady, které si mají lidé vštěpovat. Prostě to není jeho úloha. Pokud by se stát měl stát strážcem společenské morálky a dohlížet na její dodržování, musel by se stát buď totalitním, nebo bychom každé čtyři roky určovali, jak budou vypadat naše morální a hodnotové zásady v následující legislaturní periodě. Zkrátka: hodnotové představy a stát jsou od sebe oddělené. Změna společenských hodnot je dlouhodobou záležitostí a já si rozhodně jako politik netroufám stavět se do role arbitra v debatě o tom, jak má vypadat „správný“ hodnotový žebříček.

Dámy a pánové,

dovolu mi, abych se na tomto místě ještě krátce zmínil o tématu vztahu politiky genderové rovnosti k rodinné politice. Jak jsem řekl výše, pozoruji s obavami snahu legitimovat zásahy do rodiny pod záminkou dosažení rovnosti žen a mužů. Domnívám se, že na rodinu je třeba pohlížet jako na celek, nikoli jako na bitevní pole mezi ženou, mužem a dítětem. Rodinná politika se dnes až příliš stává rukojmím politiky rovnosti. O slučitelnosti rodiny a zaměstnání hovoříme s úplnou samozřejmostí pouze z pohledu rodičů, kteří chtějí svou kariéru spojit s oním nepohodlným „zatížením“, kterým je dítě. Ve jménu profesní kariéry se řeší problém, kam umístit dítě. Kdo se táže opačně – jak lze omezit či přerušit kariéru ve prospěch dítěte – je považován za nenapravitelného konzervativce. Pokud je to sama matka, utrousí nejedna zastánkyně feministické lobby soucitnou poznámku o jejím setrvání v okovech tradovaných stereotypů. Přitom si nikdo neuvedomuje, že je zde uměle vytvářen problém, který běžné občany příliš netrápí. Jesle nejsou zavírány proto, že je zlý stát nepodporuje, ale proto, že klesla poptávka. Podle celoevropského průzkumu z roku 2004 je (na rozdíl od západoevropských zemí) pro české občany hlavním očekáváním od rodinné politiky možnost zůstat doma s dítětem bez výrazné finanční ztráty.

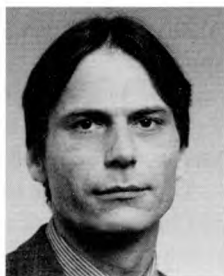
V tomto smyslu je nutné, aby rodinná politika byla založena na svobodné volbě. Rodina a pouze rodina si má rozhodnout o tom, kdo a jak dlouho zůstane s dítětem doma. Všechny varianty musí být přitom srovnatelné co do finančních rizik. Cestou proto není stavba nějakých pečovatelských zařízení, nýbrž poskytnutí všech prostředků, které máme pro tento účel k dispozici, přímo rodinám, ať se samy rozhodnou, jak s nimi naloží, případně jaké služby nakoupí. Tento princip je filosofii současných i připravovaných reforem v rodinné politice: maximum autonomie rodinám, minimum státních zásahů do jejich rozhodování.

Dámy a pánové,

k tématu dnešní konference bych mohl hovořit ještě dlouho. Je ostatně jedním z klíčových problémů v agendě mého resortu. Věřím však, že již čekáte na další příspěvky, které jsou dnes na programu a které nepochybně vyvolají plodnou debatu. Tato debata je ostatně ve svobodné společnosti předpokladem politického jednání. Proto vám v ní přeji hodně zdarů a myšlenkového obohacení.

Děkuji Vám za pozornost.

Martin Mejstřík

(*1962), senátor za Prahu I,
v listopadu 1989 jeden ze studentských vůdců.

*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem,
stvořil ho, aby byl obrazem Božím.
Jako muže a ženu je stvořil.*

První kniha Mojžíšova, Genesis

Ne, nebudu zde mít přednášku na téma teologie a rovné příležitosti. Dovolte mi jen pár poznámek na úvod této konference.

Až do počátku 20. století byl model rodiny a „agenda role mužů a žen“ v ní jasný a vycházel z jistě z tradičního křesťanského – a dokonce z předkřesťanského – pohledu na svět. Život je dar Boží, rodina je požehnáním, děti pokladem a nadějí v lepší příští. Muž je hlavou rodiny, ten, kdo ji vede všemi zmatky pozemského žití, muž je živitelem, na němž jeho žena, jejich děti existenčně závisí, muž je bojovník, ochránce rodiny před vnějším nebezpečím. Žena ochránitelkou rodinného krbu, rodičkou a vychovatelkou dětí, tou, kdo stojí za svým mužem v dobrém i zlém. Postupně převzal muž odpovědnost za řízení chodu nejen rodiny, ale i obce, státu. Ženě zůstala „pouze“ role matky, pečovatelky, ochránitelky a vychovatelky dětí.

O tom, proč tomu tak bylo, zde možná pohovoří jiní a zasvěcenější. Jisté však je, že plus minus od nástupu industriální revoluce se tento model začal drolit a od počátku minulého století začíná být vše jinak. Proces rozvolňování modelu klasické rodiny a hledání konceptu nového akceleroval a není ukončen dodnes. Domnívám se, že ještě nějakých pár desítek, možná stovek let nový model rodiny hledat budeme. Proč tomu tak je?

Možná proto, že Bůh při stvoření světa neřekl: „Muži, tvořím tě jako obraz svůj, žena, tvořím tě jako obraz dobytčí.“

Možná proto, že Bůh řekl: „Stvořil ho (člověka), aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.“

Důvod je možná ten, že se křesťanství (ale i jiná náboženství) v pohledu na postavení muže a ženy v rodině a ve společnosti celá staletí, ba tisíciletí, mýlilo.

Důvodem změn a našeho hledání bude bezesporu vzrůstající sekularisace společnosti.

Důvodem bude ekonomická emancipace žen.

Důvodem bude stále sílící intervence státu, který více a více přebírá role, které mívál v rodině výhradně muž (a nebo i žena).

Důvodem bude celková emancipace žen – jejich postupné zrovnoprávnění s muži. Právo účasti na rozhodování ve veřejném životě, právo na vzdělání, právo na výkon profese, právo na stejné ohodnocení atd., ale i právo na jinou dělbu „práce“ v rodině, než jakou předpokládal onen tradiční, staletími „vyzkoušený“ model.

Na závěr mi dovoluji tři stručné poznámky k předcházejícímu, na něž, domnívám se, by se tato konference měla pokusit nalézt odpověď. Hledání „Nového člověka“, nového pohledu na roli mužů a žen v rodině a ve společnosti s sebou nese bezpočet dříve netušených problémů, úskalí a – tomu se nevyhneme – i omylů.

Je snad v přirozenosti státu, alespoň zde v Evropě, že se neustále snaží ve větší a větší míře rozhodovat za nás. Že nás pod zástěrkou pomoci zbavuje zodpovědnosti a postupně, nepozorovaně, i svobody.

Vyvázání se z „okovů“ víry, z okovů křesťanské morálky, může snad leckomu připadat jako konečné osvobození „Nového člověka“ od staré veteše. Problém je, že žádná svoboda není bez hranic. Zahodíme-li křesťanskou morálku, zbyde nám ještě nějaká?

Je nesporné, že úsilí o emancipaci žen je správná věc. Musíme mít však na vědomí, že hledáme nový model a kolečka nám budou nějakou dobu ještě pořádně skřípat. Emancipace nepřináší jen radost, ale velmi často i neporozumění a slzy. Valná většina mužů si totiž s nově získávanou rolí žen ve společnosti a v rodině neví rady. Nedivme se. Bylo již řečeno, že končí model, který „bez problémů“ běžel staletí, tisíciletí.

Ale ono to platí i obráceně – mnohdy si s nově vydobytým prostorem nedokáže poradit ani žena. Nejsem sociolog, ale silná míra rozvodovosti v Evropě a Severní Americe má jistě kořeny i zde. A nejsem si zcela jist, že žena-samozhivitelka je tím nejlepším rodinným modelem.

A úplně na závěr trochu optimismu, snad i idealismu: na začátku jsem citoval Knihu Genesis. Bůh stvořil člověka. Jako muže a ženu JE stvořil. Jinými slovy – muž a žena jsou rozdílní a nikdy nikdo rozdíl mezi nimi nesmaže. Ale teprve složením oněch dvou rozdílných dílů, které ovšem do sebe při dobré vůli pasují – tedy muže a ženy, dáme dohromady Člověka. Zda nového, či starého je úplně jedno. Prostě Člověka.

Děkuji za pozornost.

(*1955), poslanec PSP ČR za KDU-ČSL,
předseda Stálé komise pro rodinu PSP

Vážený pane ministře, vážené dámy, vážení pánové,
jsem velmi potěšen, že mohu vystoupit na konferenci, která se zabývá vztahem rodinné politiky a agendy rovnosti žen a mužů. Jako předseda stálé komise pro rodinu v Poslanecké sněmovně chci zdůraznit, že stále neklademe ani na rovině institucí dostatečný důraz na rodinnou politiku. Na Ministerstvu práce a sociálních věcí vzniklo oddělení rodinné politiky až po vzniku oddělení, které má na starosti genderovou agendu. Na rozdíl od mnoha okolních států nemáme v názvu této centrální instituce slovo „rodina“. I to je signál o důležitosti, jakou tématu rodinné politiky jako stát přikládáme. Já si myslím, že rodinná politika a podpora rodiny si zaslouží více.

K soupeření mezi rodinnou politikou a agendou rovnosti žen a mužů dochází ale také na obsahové úrovni. Je samozřejmě důležité zdůraznit rovnost ženy a muže v důstojnosti a právech, ovšem nelze popírat jejich odlišnosti, jejich zvláštní, doplňující a do značné míry nezastupitelné role, které v rodině plní. Nelze připustit, aby jednotliví členové rodiny byli pod jakoukoli záminkou stavěni proti sobě, ať již teoreticky, nebo praktickými opatřeními státu. Že o toto v manželství a rodině nejde, ukázal např. výzkum agentury SCaC z února letošního roku. Ten zkoumal důležitost jednotlivých skutečností mezi manželi. Jednoznačně se na prvním místě objevila spolupráce, respekt a pochopení mezi manželi. Není to tedy souboj kdo z koho, ale spolupráce na společném cíli.

Co by měly vláda či státní instituce obecně v oblasti rodinné politiky dělat? A měly by vůbec něco dělat? Opět si pomozme výzkumy. Mezi mladými lidmi má manželství a rodina stále velmi dobrý zvuk a na hodnotovém žebříčku zaujímají přední místa. Mladí lidé chtějí vstoupit do manželství a chtějí mít děti. Manželství má stále v naší společnosti své přední místo a jako jeho hlavní účel je uváděno založení rodiny a starost o ni – tedy výchova dětí. Skutečnost je ale pak odlišná a k realizaci těchto přání dochází v omezenější míře.

Co je tedy úkolem státu? Myslím, že je to úkol pomoci lidem k tomu, aby svá přání mohli svobodně realizovat. Podle mě je nejdůležitější, aby stát odstranil překážky, které existují při rozhodování o vstupu do manželství a založení rodiny. Aby celý systém – sociální, daňový, důchodový –, který působí na rodiny, byl vyladěn tak, aby pozitivně motivoval k rozhodnutí vstoupit do manželství a mít děti, aby dostatečně ocenil výkony, které rodina společnosti přináší, a aby tak každý mohl realizovat své představy o manželství a dětech bez výrazného finančního postihu. Konečné rozhodnutí o způsobu života je vždy na konkrétním jedinci a záleží pouze na něm, jaké má životní hodnoty, jak si nastavil priority. Jestli je ochoten přijmout na sebe závazek manželského slibu a jestli jsou pro něj děti náplní života. Já doufám, že se najde mnoho takových lidí.

A konečně by stát měl podporovat neziskové organizace působící v oblasti podpory rodin, které zde hrají nezastupitelnou roli. Proto chci poděkovat Občanskému institutu za konání této konference, ale i mateřským centrům, manželským poradnám, centrům pro rodinu, která pořádají Kurzy aktivního rodičovství, ale i organizátorům takových aktivit, jako jsou Národní týden manželství či Manželská setkání, a mnoha a mnoha dalším. To vše pomáhá mladým lidem vytvářet si správný žebříček hodnot, nalézt odpověď na otázku po smyslu jejich života a připravit se na manželství.

Přeji vám úspěšné jednání.

(* 1971), výkonný ředitel Občanského institutu,
přednáší na FSS MU v Brně
a Vysoké škole finanční a správní v Praze,
autor řady monografií, odborných studií a článků.

Dámy a pánové,

Občanský institut ustavil svůj program „Rodinné hodnoty“ před více než dvanácti lety – na přelomu let 1994/95 – kdy u nás rodinu považoval za politickou otázku jen málokdo. „Co je více soukromého a privátního – na rozdíl od veřejného a politického – než právě rodina?“, mohli se ptát mnozí. Občanský institut však již tehdy viděl dál než ostatní – nikoli proto, že bychom byli nutně moudřejší či lepší než ostatní, nýbrž proto, že jsme pozorněji sledovali trendy v západní civilizaci.

Dnes již jen ignorant nebo pošetilec může pochybovat o tom, že rodina je politickou otázkou *par excellence*. Možná je dokonce tou nejvyšší politickou otázkou, která rozhodne osud naší společnosti, pokud mají pravdu ti, kdo říkají, že demografie jest naším osudem.

Naše společnost – a pod naší společností rozumím společnost nejen českou, ale obecně evropskou – je v těžké demografické krizi. Naše populace stárne, ba co víc, vymírá. Máme málo dětí. Jsme pod hladinou reprodukce. Aby se jakákoli společnost pouze udržovala, tj. demograficky stagnovala, je potřebné, aby v ní v průměru na jednu ženu připadalo 2,1 dítěte. V Evropské unii na jednu ženu připadá v průměru 1,4 dítěte a v České republice dokonce jen 1,2 dítěte.

Stárnutí a vymírání populace v době existence sociálního státu představuje ekonomický problém. Ten je ekonomicky řešitelný imigrací levné a mladé pracovní síly z chudších oblastí, než je ta naše; toto ekonomické řešení však může způsobit mnohé další nepředvídané kulturní a společenské problémy, pokud by oni imigranti zastávali politicky, společensky, morálně a civilizačně odlišné hodnoty, než jaké má ta společnost, do níž imigrují.

Postulujme ten problém maximálně politicky a filosoficky: čím to je, že lidé, kteří zastávají a vyznávají hodnoty osobní, politické a náboženské svobody, mají málo dětí, zatímco lidé, kteří liberální hodnoty odmítají a zavrhuje, mají dětí hodně? Proč ti svobodmilovní tím, že odmítají mít děti, kterým by své liberální hodnoty předávali, páchají civilizační sebevraždu a sami

sebe jakožto populaci eliminují z času a prostoru? Proč lidé, kteří zastávají hodnoty svobody, odmítají mít dostatek dětí, které by tyto hodnoty nesly a rozvíjely dál? Proč – pokud se demografické trendy nezmění – se v rámci zeměkoule sub-populace svobodmilovných bude ztenčovat a různé sub-populace neliberálních se budou rozšiřovat?

Otázka rodiny jako společenské instituce, a tudíž i rodiny jakožto centrálního zájmu *polis*, může tudíž vposledku rozhodnout, zda společnost svobodných a svobodmilovných lidí v Evropě dlouhodobě (možná již střednědobě) přežije. Anebo zda Evropu čeká velice neliberální budoucnost – v důsledku prostého demografického samospádu. To je i důvod, proč se Občanský institut otázce rodinné politiky věnuje a věnovat bude.

Vývoj porodnosti a plodnosti v ČR a v některých evropských zemích

Tomáš Fiala

(*1953), odborný asistent na katedře demografie
Fakulty informatiky a statistiky VŠE v Praze,
člen České demografické společnosti,
České statistické společnosti,
Slovenskej štatistickej spoločnosti
a Společnosti pro trvale udržitelný život.

Vývoj počtu narozených a zemřelých v ČR

V poslední době jsme svědky výrazné změny trendů některých přírodních i společenských procesů. Hovoří se např. o nebezpečí nevratných klimatických změn, objevují se informace o blížícím se tzv. ropném zlomu (okamžiku, kdy objem celosvětové těžby ropy dosáhne vrcholu a dále bude stagnovat, později dokonce klesat).

V oblasti demografického vývoje se setkáváme se skutečností, že v některých vyspělých zemích je v posledních letech (na rozdíl od dob minulých) počet narozených nižší než počet zemřelých, obyvatelstva buď ubývá nebo musí být trvale „doplňováno“ přistěhovalci. Vše nasvědčuje tomu, že tento trend bude pokračovat a bude se zřejmě týkat stále většího počtu zemí.

Jaká je situace v České republice? Vývoj počtu narozených a zemřelých na území dnešní ČR v posledních dvou stech letech vidíme na grafu 1.

Každý rok byl počet živě narozených dětí zpravidla o několik desítek tisíc vyšší než počet zemřelých osob. Výjimkami v 19. století byla jen velmi krátká období (jeden rok nebo několik málo let), kdy (zpravidla v důsledku nějaké epidemie) počet zemřelých krátkodobě prudce vzrostl, převýšil počet narozených, poté se však opět snížil na obvyklou úroveň. V období první světové války naopak prudce poklesl počet živě narozených – hluboko pod hodnotu počtu zemřelých. Po skončení války se však počet narozených opět vrátil na předválečnou úroveň a byl opět každoročně o několik desítek tisíc vyšší než počet zemřelých. Ovšem pouze do roku 1993 včetně.

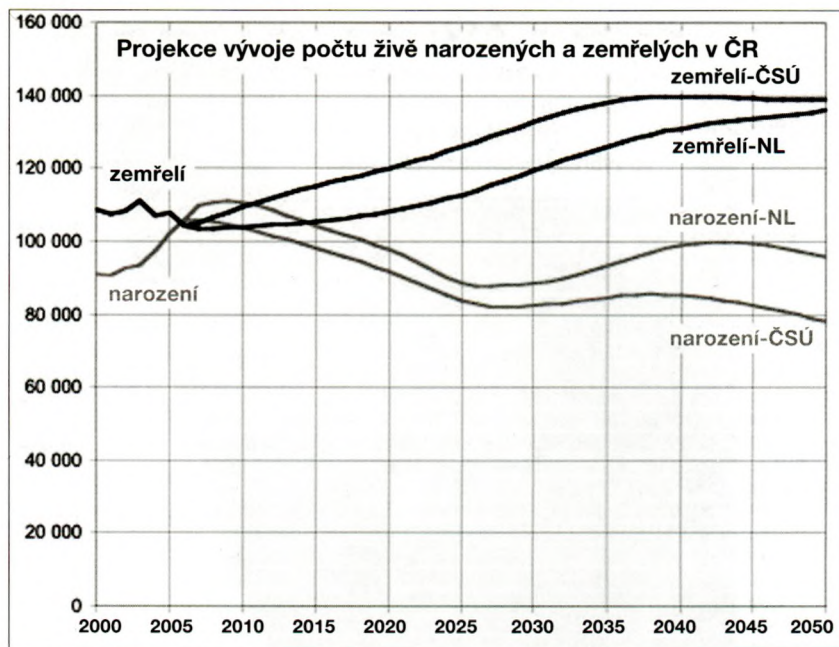

Graf 1.

Zdroj dat: ČSÚ.

V letech 1994-2005 (tedy 12 let po sobě) byl každý rok počet živě narozených v ČR nižší než počet zemřelých. Tzv. přirozený přírůstek obyvatelstva měl zápornou hodnotu, jednalo se tedy o přirozený úbytek. Za uvedených 12 let činil úhrnný přirozený úbytek obyvatelstva téměř 200 tisíc osob. (Byl však do značné míry vykompenzován migračním přírůstkem, zejména v posledních letech, takže počet obyvatel ČR se snížil pouze o necelých 50 tisíc). Přitom zde k žádné epidemii, válce ani jiné katastrofě nedošlo. Projevily se pouze důsledky nízké plodnosti žen.

To, že v minulém roce byl počet narozených vyšší než počet zemřelých a zřejmě tomu tak bude i letos a ještě několik dalších let, neznamená změnu předchozího trendu. Současná „příznivá“ situace je způsobena jednak poměrně nízkým počtem zemřelých, a dále dočasným nárůstem počtu narozených dětí, neboť nyní rodí děti početné populační ročníky žen narozených v 70. letech. Ty však budou vystřídány méně početnými ročníky žen narozených v letech osmdesátých a později ještě slabšími ročníky z let devadesátých. (Počet narozených dětí v roce 1999 byl zhruba poloviční v porovnání s rokem 1974). Ani předpokládaná zvyšující se

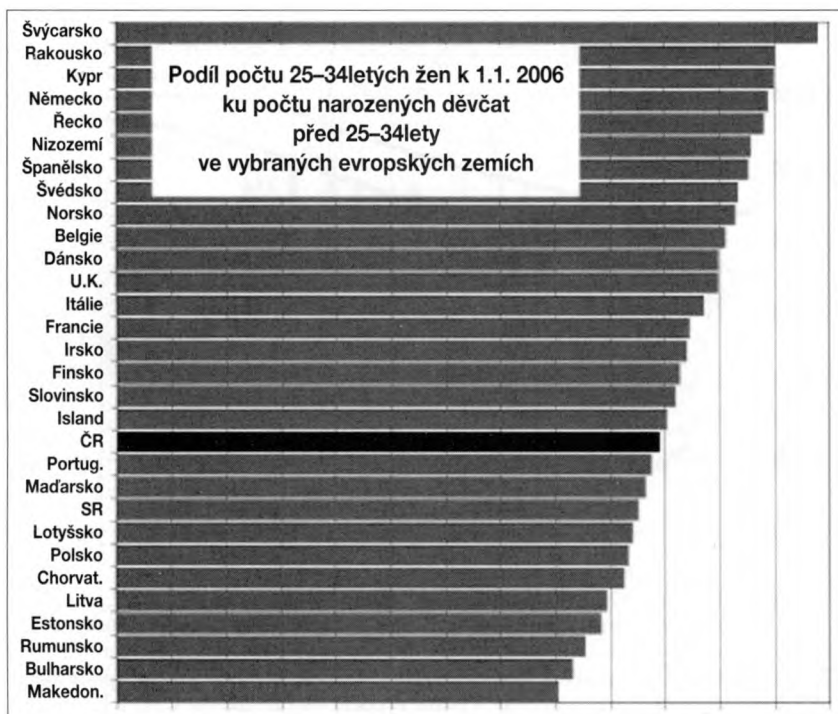
Graf 2. ČSÚ, NL – označení variant dalšího předpokládaného vývoje (podrobněji vysvětleno v textu) Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat ČSÚ a Eurostatu.

plodnost žen nezabrání očekávanému pokračování poklesu počtu narozených dětí.

Demografické prognózy proto předpokládají, že pravděpodobně ještě během tohoto nebo nejpozději během příštího desetiletí začne počet narozených dětí v ČR opět klesat a během následujících dvaceti let poklesne možná i pod „historické minimum“ z roku 1999. Naopak počet zemřelých poroste, neboť budou postupně vymírat silné populační ročníky narozené v období po druhé světové válce.

Na grafu 2 vidíme předpokládané počty živě narozených a zemřelých v následujících letech podle dvou variant vývoje. Obě předpokládají další růst a pozdější stabilizaci plodnosti žen a trvalý růst střední délky života obou pohlaví. Varianta ČSÚ je aktualizovanou verzí střední varianty projekce ČSÚ, varianta NL (která je o něco optimističtější) předpokládá, že demografické chování české populace by se přiblížilo k chování populace Nizozemska.

Vidíme, že podle obou variant nejpozději během příštího desetiletí opět nastane v ČR situace, kdy roční počet živě narozených poklesne pod počet

Graf 3.

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Eurostatu.

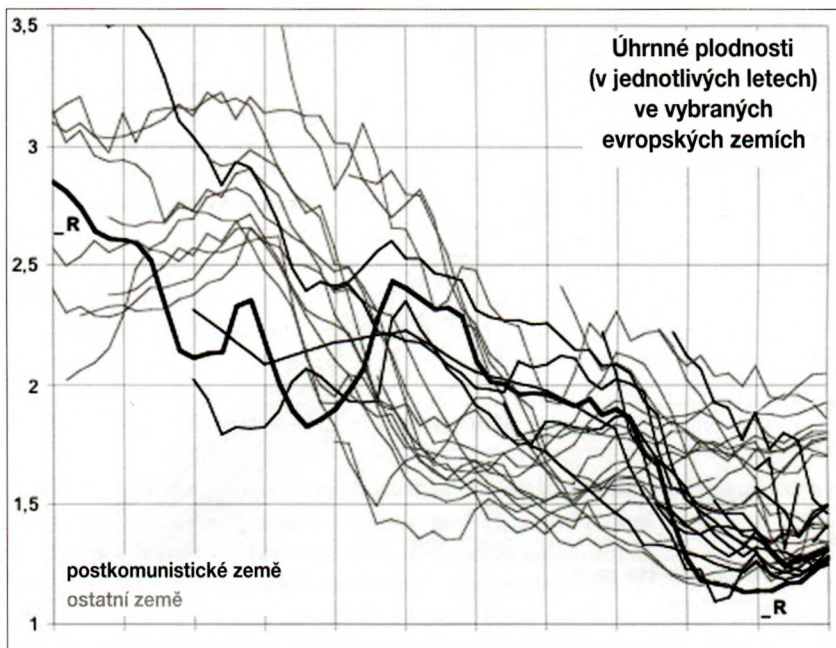
zemřelých a tento trend bude již trvalý. Kolem roku 2050 by mohly být roční počty živě narozených již o 40 až 60 tisíc nižší než roční počty zemřelých.

Podobná situace je ve většině postkomunistických zemí, z vyspělých zemí zatím pouze v Německu a v Itálii. Ve vyspělých evropských zemích je plodnost rovněž nízká, ale „nedostatek“ mladých žen je poměrně výrazně „doplňován“ imigrantkami. V řadě vyspělých evropských zemí je díky trvalému přistěhovalectví současný počet žen ve věku nejvyšší plodnosti 25-34 let zhruba o 10-20 % vyšší než počet živě narozených děvčat v dané zemi před 25-34 lety (viz graf 3). Přistěhované ženy navíc mají (alespoň zpočátku) o něco vyšší plodnost než ženy „domácí“. Jednou z možností, jak snížit očekávaný budoucí pokles počtu narozených dětí v ČR, je tedy podpora přistěhovalectví mladých dvojic či mladých žen, které by se zde usadily a založily rodinu.

Vývoj plodnosti v ČR a zemích EU

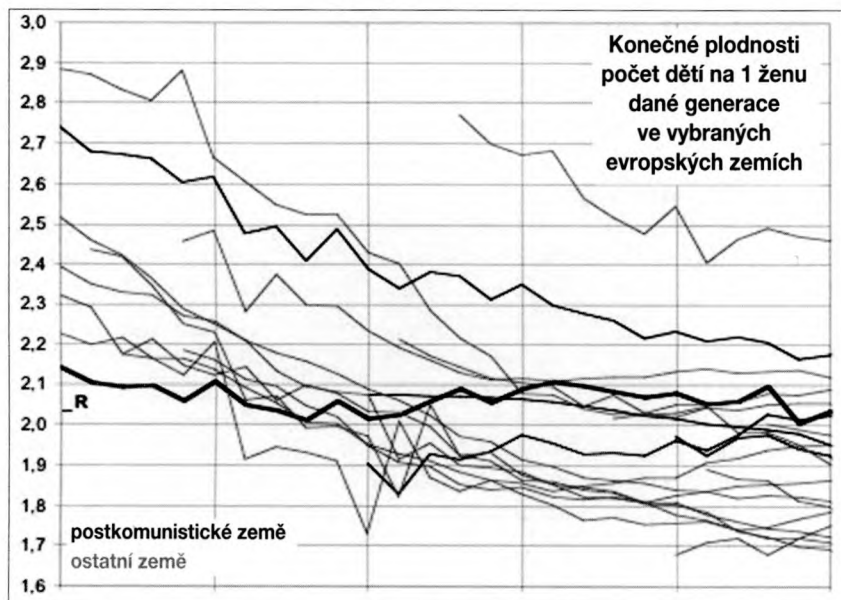
Obvykle užívaným ukazatelem plodnosti je tzv. úhrnná plodnost, interpretovaná jako průměrný počet dětí na jednu ženu za celé její reprodukční období. Je však třeba mít na paměti, že se obvykle jedná o tzv. průřezový ukazatel, tj. ukazatel vypočtený na základě dat za jediný rok. Příslušná hodnota tedy udává, kolik dětí **by měla** v průměru jedna žena, **kdyby po celou dobu jejího reprodukčního období (tedy po celých 35 let) byla plodnost stejná** jako v daném roce. Je to tedy hypotetický ukazatel (podobně jako okamžitá rychlost automobilu udávaná v kilometrech za hodinu, která také neudává, kolik opravdu ujedu za hodinu, ale kolik bych za hodinu ujel, kdybych jel celou hodinu danou rychlostí).

V České republice docházelo v posledních letech k posunu plodnosti do vyššího věku, podobně jako tomu je ve vyspělých evropských zemích. Při této transformaci plodnosti může být několik let úhrnná plodnost velmi nízká. Podobně tomu bylo v ostatních postkomunistických zemích (viz graf 4). Určitou dobu totiž zjednodušeně řečeno mladé ženy rodí málo, neboť odkládají

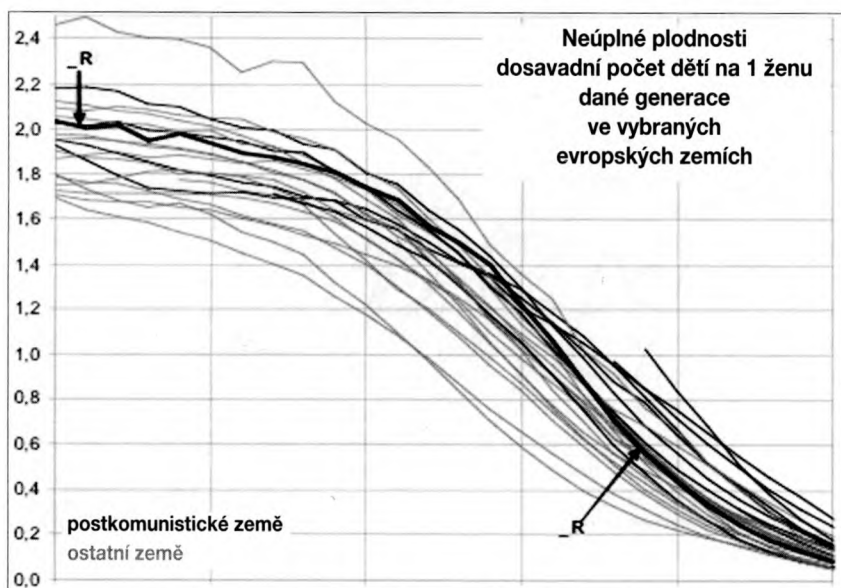
Graf 4.

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Eurostatu.

Graf 5.

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Eurostatu.

Graf 6.

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Eurostatu.

početí dětí do vyššího věku, a starší ženy rodí rovněž málo, protože měly děti již zamlada a další nechtějí. Tato transformace je hlavní příčinou toho, že kolem roku 2000 patřila úhrnná plodnost v ČR svou hodnotou 1,13 k nejnižším v Evropě. V současné době je její hodnota odhadována již na 1,4, což je hodnota vyšší než např. v Itálii nebo ve Španělsku a srovnatelná s hodnotou např. v Rakousku, Německu či Švýcarsku.

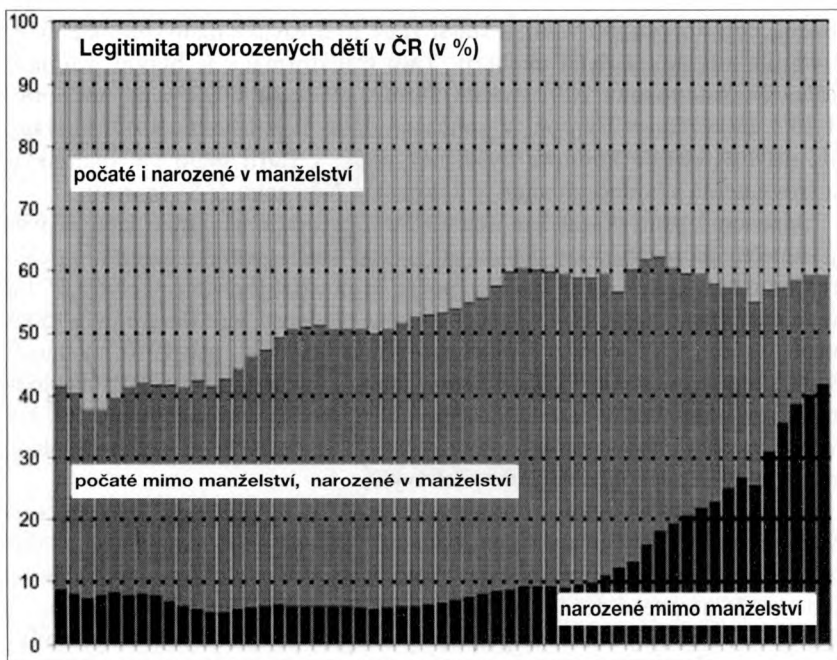
Mnohem lepším ukazatelem jsou však tzv. generační ukazatele, které udávají skutečný průměrný počet dětí na jednu ženu daného ročníku narození za celé reprodukční období. (Při jejich výpočtu se používají data za celých 35 let reprodukčního období ženy, výpočet konečné plodnosti žen, kterým bylo 15 let např. v roce 1970, vychází z plodnosti patnáctiletých v roce 1970, plodnosti šestnáctiletých v roce 1971, plodnosti sedmnáctiletých v roce 1972, ... až plodnosti padesátiletých v roce 2005.) Pro ženy, kterým ještě nebylo 50 let, lze vypočítat pouze dosavadní průměrný počet dětí na jednu ženu (neúplnou plodnost), který se pochopitelně může ještě zvýšit.

Generační ukazatele potvrzují (viz graf 5), že plodnost českých žen v minulosti se pohybovala kolem hodnoty 2,1, což je hodnota potřebná pro zajištění tzv. prosté reprodukce. (Protože se rodí víc chlapců než děvčat a ne každé narozené děvče se dožije 50 let, musí mít 50letá žena v průměru 2,1 dítěte, 2 děti by nestačily.) Hodnoty neúplné plodnosti současných mladých žen v ČR (viz graf 6) jsou z evropského hlediska průměrné až mírně nadprůměrné. Záleží však pochopitelně na tom, zda ve vyšším věku budou současné české ženy rodit stejně intenzivně, jako rodí ženy ve vyšším věku ve vyspělých evropských zemích. Podobně jako v ostatních evropských zemích však současné ženy v ČR budou mít zřejmě v průměru méně než 2,1 dítěte, předpokládáme asi tak 1,6-1,7.

Vidíme tedy, že fenomén nízké plodnosti není charakteristikou pouze České republiky či postkomunistických zemí, že v současné době je v jistém smyslu podobná situace ve všech evropských zemích.

Nárůst podílu nemanželských dětí

Zejména v posledních letech dochází ke stále většímu uvolnění vazby mezi manželstvím a rozením dětí (viz graf 7). Zhruba před 50 lety se v ČR pouze necelých 10 % prvorozených dětí rodilo nemanželských, kolem 30 % dětí bylo sice počato mimo manželství, ale jejich rodiče urychleně uzavřeli sňatek ještě před narozením dítěte, a kolem 60 % dětí bylo počato a narodilo se v manželství. (Za dítě počaté mimo manželství a narozené v manželství bylo považováno dítě, které se narodilo do 8 měsíců po sňatku rodičů.)

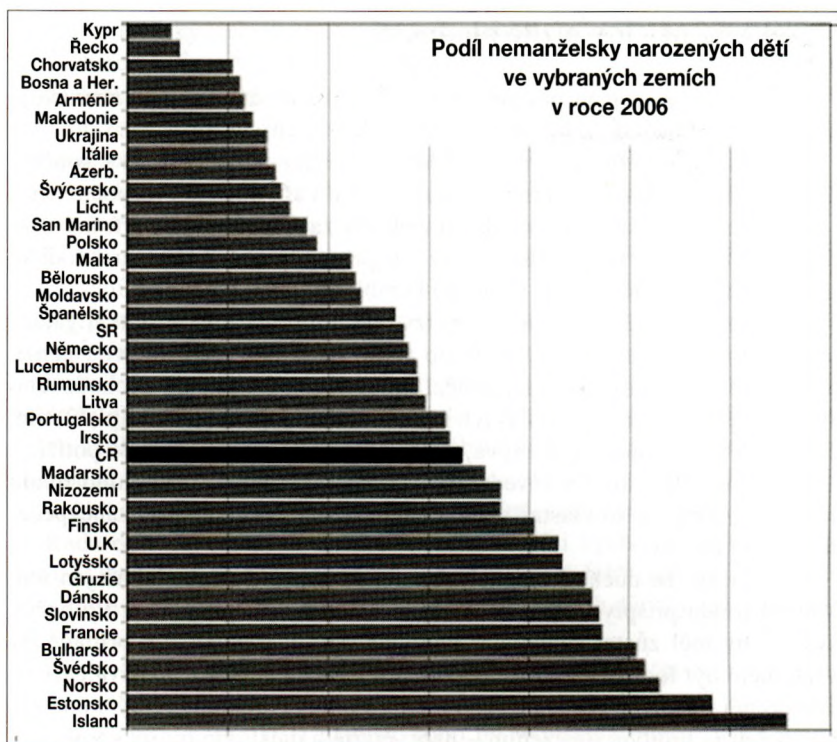
Graf 7

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat ČSÚ.

Do roku 1990 vzrostl podíl prvorozených dětí počatých mimo manželství na 60 %, ale podíl nemanželsky narozených se stále udržoval pod hodnotou 10 %. Po roce 1990 již podíl prvorozených dětí počatých mimo manželství neroste, ale těhotenství ženy je již stále méně považováno za důvod k urychlenému sňatku, také roste podíl prvorozených dětí, které se rodí mimo manželství. V roce 2005 se již 40 % prvorozených dětí rodilo mimo manželství, zhruba stejný podíl byl počat a narodil se v manželství a kolem 20 % prvorozených dětí bylo počato mimo manželství, ale narodilo se již v manželství. Podle aktuálních údajů ČSÚ přesáhl podíl prvorozených dětí narozených mimo manželství v prvním pololetí letošního roku již hodnotu 44 %.

Uvažujeme-li všechny děti, nejen prvorozené, rodí se v ČR mimo manželství zhruba každé třetí dítě, což je evropský průměr (viz graf 8). V některých evropských zemích již podíl nemanželsky narozených dětí přesahuje 50 % (Island, Estonsko, Norsko, Švédsko, Bulharsko), na Kypru a v Řecku se tento podíl naopak pohybuje pouze kolem 5 %.

Připouštím, že může existovat partnerský svazek, který je harmonický a dítě se v něm cítí lépe než v leckterém manželství. Ale myslím si, že růst

Graf 8

Zdroj: Vlastní výpočty na základě dat Eurostatu.

počtu nemanželských dětí není obecně prospěšný trend, stabilita soužití v takovémto svazku může být více ohrožena. Nestabilní vztahy mohou být i jednou z příčin nízké plodnosti. Někteří sociologové tvrdí, že pokud má žena pocit, že její partnerský či manželský vztah není dostatečně stabilní, mnohem více váhá, zda mít se svým partnerem dítě.

Za nedobrý trend považují rovněž vysokou rozvodovost. Domnívám se, že rozvody mají negativní vliv především na psychický stav dětí, po odchodu jednoho z rodičů se mohou cítit zraněné a frustrované. V neúplné rodině není vyvážená mužská a ženská energie, dětem žijícím jen s matkou chybí vzor spolehlivého a zodpovědného muže.

Některé příčiny nízké plodnosti

Na otázku, jaké jsou příčiny současné nízké plodnosti, jistě neexistuje jednoduchá odpověď. Jedná se o celý komplex vlivů.

V ekonomické oblasti může být jednou z příčin skutečnost, že v současném průběžném důchodovém systému nezávisí výše důchodu na počtu dětí.

V minulosti existovaly dva hlavní způsoby zabezpečení na stáří: mít dost dětí a řádně je vychovat, aby se později postaraly o své stárnoucí rodiče, nebo mít dostatečné úspory, případně kombinace obou možností.

Dosavadní penzijní systém v ČR, tzv. systém průběžný, je státem garantovaný první způsob. I když se často tvrdí, že si lidé platí na svou penzi, není to ve skutečnosti pravda: penězi, které lidé odvádějí do důchodového systému, platí penzi generaci svých rodičů. Na svoji penzi si lidé „platí“ tím, že mají děti. A protože dětí ubývá, důchodový systém se dostává do potíží.

Reforma spočívající v zavedení povinného spoření do penzijního fondu je správný krok, je to vlastně státem garantovaný druhý způsob zabezpečení: vlastní úspory.

Je logické, že důchod z penzijního fondu dostává samozřejmě jen ten, kdo do fondu přispívá, výše důchodu je úměrná výši příspěvku. Průběžný systém by měl zůstat zachován. Podobně jako v předchozím případě by však mělo být logické, že by důchod z průběžného systému dostávali jen ti, kdo do něj přispívali (tj. jen ti, kdo měli a vychovávali děti) ve výši úměrné počtu dětí (s určitým omezením – např. čtvrté a další dítě by již nemělo na výši důchodu vliv.)

Lidé, kteří nechťejí či nemohou mít děti, by samozřejmě nezůstali bez důchodu, ale museli by do penzijního fondu přispívat tolik, aby si na celý svůj důchod sami našetřili. Současný stav paradoxně vede k tomu, že bezdětní lidé mohou být na stáří zabezpečeni daleko lépe než lidé s více dětmi. Základní důchod z průběžného systému dostanou prakticky stejný a bezdětní si mohou navíc mnohem snadněji našetřit něco navíc, neboť nemají žádné výdaje spojené s péčí o děti a jejich výchovou a mají naopak více času a možností věnovat se svému zaměstnání. Současný stav připomíná situaci, kdy se bezdětný může ve stáří nastěhovat k sousedovým dětem, bydlet a stravovat se u nich a své případné úspory si ponechat pro sebe.

Tento návrh reformy byl již podrobně rozpracován, výše odvodů na důchod osoby bezdětné by byla zhruba dvojnásobná v porovnání s výší odvodů osoby pečující o tři a více nezletilých dětí. Zdá se však, že takto radikální reforma je zatím (nejen v ČR) politicky neprůchodná.

Jednu z hlavních příčin nízké plodnosti však vidím v tom, že dnešní společnost je již několik set let společností, kde má převažující vliv mužská

energie a mužský způsob uvažování (větší důraz především na výkon, silnější tendence k lineárnímu a logickému myšlení, výraznější cílesměrnost). V důsledku toho i emancipační hnutí žen až na výjimky směřovalo spíše k tomu, že se ženy snaží „vyrovnat“ mužům, chovat se jako muži, nerovnováha se prohlubuje. Jedním z důsledků těchto postojů je názor, že péče o dítě je často považována nikoli za obvyklou hlavní náplň určitého období života ženy, ale za překážku v její pracovní kariéře.

Přitom by byl v rámci emancipace žádoucí posun spíše ve společenském uvažování vedoucí k náležitěmu ocenění toho, co činí ženu ženou – například její schopnosti rozvíjet a kultivovat vztahy, její citovosti a především její mateřské role.

Horde se hovoří o nutnosti sladit profesní a mateřskou kariéru ženy. Mělo by jít však o skutečný soulad, tj. stav vyhovující oběma zúčastněným; nejen ženě, ale i jejím dětem. Sladění profesní a mateřské kariéry by tedy rozhodně nemělo spočívat v pouhém zřizování institucí, kam žena může „odložit“ dítě, aby se mohla věnovat především svému zaměstnání.

Řada odborných studií totiž dokazuje, že děti vychovávané od útlého věku v kolektivních zařízeních trpí řadou psychických i sociálních problémů.*) A eventuální snahy o zvýšení počtu narozených dětí by měly současně usilovat o jejich kvalitní výchovu.

Především by tedy měla být provedena právní úprava (po vzoru zákona o sociálních službách), která by vedla k podstatné redukci či odstranění dotací na jesle a školky a namísto toho by vyplácela odpovídající dávky přímo rodičům dětí. Rodiče by se pak sami mohli rozhodnout, zda budou vychovávat dítě déle doma a dávku využijí na kompenzaci dočasně snížených příjmů rodiny, zda využijí nějaké individuální formy péče (paní na hlídání), či zda umístí své dítě do kolektivního zařízení. Pokud by tato kolektivní zařízení nebyla výrazně dotována, ale byla plně hrazena rodiči (nebo by dokonce vznikla na základě iniciativy rodičů např. v rámci občanských sdružení), jistě by rodiče jako platící klienti měli možnost mnohem více ovlivňovat způsob výchovy a trávení volného času svých dětí. Mohly by vznikat mateřské školky zaměřené např. na zdravé stravování, základy ekologické výchovy, cvičení jógy apod. Určité zkušenosti v tomto směru z Německa uvádí např. článek v Respektu.**)

Sladění profesní a mateřské kariéry ženy asi skutečně není v dnešní době jednoduché. Podle mého názoru by bylo mimořádně vhodné, aby

---

*) Jesle škodí zdraví. *Rodinná politika*, roč. 2007, č. 1-2. Občanský institut, Praha.

**) A kdo tě bude hlídat dnes? *Respekt* č. 21, roč. 2007. R-PRESSE, s.r.o., Praha, 2007.

žena (či muž) pečující o děti měli možnost pracovat doma nebo alespoň pracovat na nižší úvazek. Další možností by bylo, aby si lidé mohli brát děti do práce, kde by o ně eventuálně pečovalo kolektivní zařízení, ale rodiče by mohli dítě v případě potřeby i několikrát denně navštívit, ne je opouštět až do večera. Tak by se asi dal najít vyvážený model mezi situací ženy v domácnosti a ženy pracující stejně intenzivně jako muž.

Kromě vytvoření výše uvedených materiálních podmínek by bylo důležité, aby došlo ke změně společenského vědomí, které by více oceňovalo mateřskou a rodičovskou roli. Jistě se mnohem lépe bude cítit žena, na které bude okolí oceňovat, že se věnuje výchově svých dětí a byla ochotna kvůli tomu na několik let omezit či přerušit svou profesní kariéru, než žena, které se budou všichni divit, proč už dávno nedala dítě do jeslí a nechodí opět do práce. Rovněž by mělo být společensky považováno za přijatelné a normální, že pracující žena, která má malé dítě, dává v případě naléhavé potřeby (například při nemoci dítěte) přednost dítěti před prací.

Pokud se někteří rodiče dostatečně (někdy až přehnaně) nevěnují svému dítěti v materiální oblasti, je to zpravidla společensky kritizováno. Pokud však rodiče věnují svému dítěti méně času a posílají jej již od útlého věku do jeslí, je to často považováno za „normální“.

Hodně se v poslední době hovoří o tom, zda by stát měl či neměl provádět propagační politiku a v čem by tato politika měla spočívat. Osobně se domnívám, že stát by měl vytvářet podmínky pro to, aby rodiče mohli plnit svou funkci rodičů a vychovávat své děti, nikoli tuto funkci suplovat například formou finančně dotovaných zařízení kolektivní péče o malé děti. Tím nemám na mysli, že by tato zařízení měla zcela zaniknout, ale měla by být, zejména v případě dětí nízkého věku, používána zcela výjimečně a pokud možno na co nejkratší dobu.

Pokud jsou dotována místa v jeslích či školkách, ať již z obecních či jiných rozpočtů (např. ve zmiňovaném článku z Respektu je zmíněna výše dotace na jedno místo v jeslích zhruba 100 tisíc Kč ročně), považoval bych za spravedlivé, aby minimálně stejnou dotaci dostal rodič, který je ochoten o své dítě pečovat doma.

Na druhé straně by měl stát nalézt způsob, jak účinně pomáhat rodinám, které se ocitnou dočasně v tíživé situaci. (Nemuselo by jít vysloveně o pomoc státu, pomoc by mohla probíhat v úzké součinnosti s nevládními organizacemi.) Pochopitelně by pomoc musela spočívat v tom, aby se funkce rodiny co nejdříve obnovila. „Řešit“ tíživou finanční či bytovou situaci rodiny tím, že jí jsou odebrány děti a umístěny v dětském domově, považuji za velmi brutální, namísto snahy o obnovení funkce rodiny dochází k její-

mu rozbití. Navíc se domnívám, že náklady na péči o děti v dětských domovech jsou možná vyšší než by byly eventuální náklady na účinnou pomoc rodinám v nouzi.

Současná ekonomicky vyspělá společnost dosáhla velmi vysoké úrovně materiálního blahobytu. Dle mého názoru se tak bohužel děje za cenu stále většího narušování rovnováhy (např. biologické, ekologické, sociální). Dokonce si někdy kladu otázku, zda dnešní nízká plodnost není prvním a velmi mírným varováním nějakého vyššího řádu bytí, že pokračování současného chování ekonomicky vyspělých populací by mohlo ohrožovat samu existenci života. Zabýváme se otázkami, kolik lidí zde bude žít např. za 50 let, a možná je mnohem důležitější klást si otázku, zda zde budou za 50 let vůbec přijatelné podmínky k životu lidí.

Dnešní společnost je dle mého náhledu až příliš orientovaná na materiální stránky života, na ekonomický růst. To je jistě důležité, ale mělo by to být pouze prostředkem, nikoli cílem našeho života. Vše je otázka přiměřené míry a zachování rovnováhy. Kdysi prý bylo krédem muže: „Postav dům, zasaď strom, zplod' syna“ (tedy rovnováha v materiální, ekologické a reprodukční rovině). Dnes mám někdy dojem, jako by byl kladen důraz především na ten dům, jak je velký a jak bohatě je vybaven.

Napadá mne určité srovnání vývoje společnosti s vývojem jednotlivce. V prvních měsících a letech života rodiče především sledují, jak dítě roste, jak přibývá na váze. Později se tento typ růstu zpomaluje, dospělý člověk si již svou tělesnou výšku a hmotnost pouze udržuje. Pokud tělesný růst pokračuje, je to v lepším případě obezita, v horším případě například nějaký nádor. Vždy se jedná o narušení rovnováhy.

Ale přitom v dospělosti růst člověka nekončí, pouze je kvalitativně jiný. Roste vzdělání člověka, jeho kvalifikace, jeho schopnost dělat něco prospěšného pro druhé lidi, pro společnost. Člověk může dále například růst v oblasti kulturní či umělecké tvorby. A neomezené možnosti růstu až do smrti poskytuje oblast spirituální (mám na mysli pochopitelně skutečný spirituální rozvoj, nikoli náboženský fanatismus).

Proto si myslím, že vyspělá společnost by po dosažení přiměřeného stupně materiálního blahobytu měla věnovat daleko více pozornosti též nemateriálním stránkám života. Například problémům zlepšení životního prostředí, zachování biologické a ekologické rovnováhy, harmonickým vztahům, snižováním sociálních rozdílů na únosnou míru, oblasti umění a kultury i oblasti duchovní.

Myslím si, že bychom měli změnit pohled i na stárnutí populace. Některé dřívější kultury si starých lidí hluboce vážily, především pro jejich životní zkušenosti a moudrost. V současné době je však stárnutí populace

považováno především za problém. Opět to souvisí s výrazně materiálním pojetím skutečnosti.

Společnost orientovaná hlavně na materiální stránky života zdůrazňuje především skutečnost, že senioři již nejsou ekonomicky aktivní. A naopak senioři, kteří se během aktivního života orientovali převážně na materiální hodnoty, se pravděpodobně mnohem hůře vyrovnávají s odchodem do důchodu a možná mnohem obtížněji dosahují určitého nadhledu a zmíněné životní moudrosti.

Pokud dojde k výše zmíněné korekci hodnotové orientace společnosti, je možné, že společnost se začne více zabývat i otázkami zvýšení současné nízké plodnosti. Stárnutí populace by mohlo být chápáno nikoli pesimisticky jako proces vedoucí k budoucímu vymření populace, ale optimisticky – jako proces vedoucí k jejímu zmoudření.

A dle mého názoru by mohlo dojít rovněž k určité renesanci stabilní rodiny.

Je totiž zřejmé, že není důležité jen to, kolik dětí se v budoucnu narodí. Osobně považuji za důležité, zda a jak budou schopny tyto děti v životě obstát a zejména přispět k větší rovnováze a harmonii života na zemi ve vztahu k řádu, který nás vytváří i přesahuje. Záleží jistě především na tom, jaké bude jejich dětství. Zda je prožijí v prostředí stability, pocitu bezpečí, harmonie a především lásky. A proto si myslím, že pro výchovu dětí (zejména v prvních letech života) je role dobře fungující rodiny nezastupitelná.

Agenda rovnosti žen a mužů v Evropské unii

Marek Loužek

(*1975), analytik Centra pro ekonomiku a politiku.

Přednáší na FF UK a VŠE v Praze.

Autor knih „Zapomenutá transformace“ (1999),

„Spor o metodu“ (2001), „Populační ekonomie“ (2004),

„Rozšiřování EU“ (2004), „Max Weber“ (2005)

a řady odborných statí v domácích
i zahraničních periodikách.

Agenda rovnosti žen a mužů zachvátila evropskou politiku. Evropští byrokraté se předhánějí ve vyrábění směrnic, které regulují rodinný život, a feministická lobby přemýšlí, zda by kvóty pro ženy neměly platit nejen v parlamentu, ale i v soukromých firmách. Je pravda, že jsou ženy diskriminovány? Je manželství patriarchální institucí, nebo svobodným kontraktem? Máme slavit Evropský rok rovných příležitostí? Jak by měla vypadat rodinná politika?

Jsou ženy diskriminovány?

Velká většina evropských zemí ratifikovala smlouvy a pakty o občanských a politických právech. Přesto slyšíme, že existuje skrytá či zjevná diskriminace poměrně velké skupiny lidí – žen. Diskriminace má v běžném vnímání negativní příděch (zákon ji dokonce zakazuje). Diskriminace se chápe jako chování, které není motivováno „objektivními“ ohledy. Ekonomie však chápe diskriminaci jinak – jako neutrální pojem.

Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Gary Becker, který napsal dizertaci o ekonomii diskriminace (Becker 1957), poznamenává, že o diskriminaci či předsudku se obvykle nehovoří, když někdo dává přednost půvabné hollywoodské herečce před jinou ženou. Avšak tvrdí se, že jde o diskriminaci, když někdo dává přednost bydlení vedle bělochů než černochů. Ve skutečnosti je diskriminace jen druhá stránka spotřebitelské či zaměstnavatelské volby.

Jestliže má nějaký jedinec „chuť diskriminovat“, musí jednat, jakoby byl ochotný něco platit – buď přímo nebo ve formě sníženého příjmu, aby se spojil s některými osobami a nikoli s jinými (Becker 1957, s. 14). Např. běloch, který odmítne nakupovat u černocha a jde raději do bělošského

obchodu o dvě ulice dál, nese náklady ošoupaných podrážek nebo dokonce vyšší ceny. Podobně firma, která zaměstná místo ženy muže, ačkoli by mohla ženě nabídnout nižší mzdu, se vzdává části svého zisku.

Diferencovaný mzdový systém není pro „diskriminované“ lidi stigma, nýbrž vysvobození, neboť mají stále naději na získání zaměstnání. Pokud by byla nařízena pro všechny stejná (relativně vysoká) mzda, bude většina lidí nezaměstnaných. Navíc jen odlišnou mzdou může firma zohledňovat rozdílnou produktivitu pracovníků. Mají-li firmy vzácné zdroje alokovat účelným způsobem, je třeba přihlížet k věku, rodinnému statutu i pohlaví, neboť musí kalkulovat výnos z této investice (Friedman 1998).

Ekonomie diskriminace má závažný důsledek. Nevylučuje, že se rasově či pohlavně předpojatí zaměstnavatelé budou chovat systematicky iracionálně – tj. projevovat preference, které neodpovídají skutečné produktivitě pracovníků. Mohou tak však činit pouze krátkodobě, nikoli dlouhodobě. Ve svobodné tržní ekonomice podniky, které diskriminují bezdůvodně, jsou dříve či později vytlačeny konkurencí z trhu.

Srovnání průměrných mezd mužů a žen, podle něhož ženy pobírají nižší mzdy než muži, neznamená, že ženy jsou diskriminovány. Diskriminace by bylo, kdyby žena pobírala nižší mzdu za stejnou práci než muž, ačkoli má stejnou produktivitu. Jenže o tom nám aritmetický průměr neříká nic. Ženy obecně působí na jiných pracovních místech než muži, mají jiné kvalifikace, liší se ve stupních či typech vzdělání.

Ženy obsazují jiná pracovní místa než muži. Podle statistik ČSÚ např. ženy tvoří 82 % zaměstnaných ve zdravotnictví, 73 % ve školství a 62 % ve veřejné správě, ale např. ve stavebnictví jen 12 %. Nižší mzdový nárůst u žen je způsoben přerušením kariéry většiny z nich mateřskou dovolenou. Ženy mají v průměru nižší počet odpracovaných hodin i nižší počet přesčasových hodin.

O tom, že nepanuje v přístupu k zaměstnání na českém trhu práce nerovnost mezi muži a ženami, svědčí i vysoká zaměstnanost žen, která je nad evropským průměrem. Český rozdíl v zaměstnanosti mužů a žen leží pod průměrem zemí OECD. Rozdíl v průměrných platech mužů a žen je u nás nižší než např. ve Velké Británii.

Ekonomie manželství

Je manželství patriarchální institucí, nebo svobodným kontraktem? Stojí za to vztahy mezi muži a ženami prostudovat optikou ekonomie manželství, kterou rozvinuli dva nositelé Nobelovy ceny za ekonomii – Gary Becker v „Pojednání o rodině“ (Becker 1981) a Theodore Schultz v „Ekonomii rodi-

ny“ (Schultz 1974). Ekonomii manželství jako hodnotově neutrální disciplínu by si měli prostudovat všichni dříve, než se nechají svést vějičkou tzv. genderových studií.

Ekonomie manželství se stala po původním šoku integrální součástí ekonomické vědy. Aniž by chtěla zpochybnit motivy lásky a altruismu, ekonomie manželství předpokládá, že když se muž a žena rozhodnou vzít, pořídit si dítě nebo se rozvést, snaží se porovnáním nákladů a výnosů maximalizovat svůj užitek. Manželství uzavírají svobodné ženy a muži dobrovolně a bez donucení.

Podobně jako na trzích se spotřebními či kapitálovými statky, i na sňatkovém trhu existuje nabídka a poptávka. Když počet žen v populaci z jakýchkoli důvodů převyší množství mužů (např. po válce), promítne se to do lepší pozice mužů – např. zvýšení průměrného věna nevěsty. Je-li naopak mužů na trhu přebytek, mají ženy lepší pozici při výběru partnera a čerpají vyšší transfery v rámci manželství.

Při změně vnějších podmínek může dojít nejen ke změnám příjmové redistribuce mezi manželi, ale i k rozpadu manželství. Tak např. vdaná žena může zjistit, že se jí nabízejí lepší pracovní příležitosti než dříve, a začne poptávat vedle nového pracovního i nový manželský kontrakt, který by omezil její nabídku domácích prací a využil dodatečného příjmu k najmutí substitutů za domácí práce či za manžela.

Kdo si neslibuje od sňatku zvýšení svého blahobytu, do manželství nevstupuje. Velký počet lidí, kteří žijí jako single nebo na hromádce, svědčí o tom, že lidé racionálně zvažují všechny výhody i nevýhody uzavírání klasického manželství. V žádném případě nelze přijmout stížnosti feministických kritiček, že muži ženy ovládají, že přetrvávají patriarchální předsudky a nespravedlnost v dělbě domácích prací.

Dělba domácích prací vzniká svobodnou směnou mezi manžely a manželkami. Čím více manžel či manželka vydělává, tím pravděpodobněji se bude partner specializovat na domácí práce. To vyplývá nikoli z maskulinních konvencí, nýbrž ze zákona komparativních výhod, který platí bez ohledu na pohlaví. Požadavek, aby se domácí práce rozdělovaly striktně rovně, jde na úkor ekonomické efektivity.

Různí lidé mají odlišné hodnoty, preferují různé modely rodinného života. Ačkoli by se zdálo, že pro ženy představuje feminismus osvobození, zatímco pro muže spíše ohrožení, ve skutečnosti zhoršuje postavení obou. Feministky pod pláštíkem genderové rovnosti omezují svobodnou směnu mezi muži a ženami v rodině, vnucují lidem umělé preference a zavádějí do sňatkových trhů rigidity, které snižují blahobyt a spokojenost všech.

Genderová politika EU

Genderová politika v EU není hra, ale vážně míněná politika. O tom svědčí sdělení Evropské komise Radě, Evropskému parlamentu, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů o plánu pro dosažení rovného postavení žen a mužů pro léta 2006-2010. Plán není nevinným slohovým cvičením v bruselském eurospeaku, nýbrž skutečným programem nabitým konkrétními opatřeními, která nás budou všechny bolet.

Plán nastiňuje šest prioritních oblastí činnosti EU v oblasti rovného postavení žen a mužů: stejná ekonomická nezávislost pro ženy a muže, sladění soukromého a profesního života, stejné zastoupení v rozhodovacích procesech, odstraňování forem násilí založeného na pohlaví, odstraňování stereotypů v oblasti pohlaví, podpora rovného postavení žen a mužů v zahraniční a rozvojové politice.

Ačkoli řada z těchto hesel vypadá na první pohled sympaticky, prostředky k jejich dosažení jsou více než sporné: regulace. Plánování zaměstnanosti žen ve výši 60 % do roku 2010 připomíná centrální plánování. Kvóty pro muže a ženy v politickém procesu povedou k zaostávání a průměrnosti. Boj proti stereotypům ve společnosti týkajícím se pohlaví skončí pohlavním zglajchšaltováním.

Genderový plán EU bohužel nezůstává u proklamací, nýbrž zakládá novou politiku a instituce. Letos vznikl Evropský institut pro pohlavní rovnost, který má na léta 2007-2013 zajištěn rozpočet padesát milionů euro (asi 1,5 miliardy korun). Vznikne rovněž meziútvarová skupina Komise pro rovnost pohlaví. Komise hodlá přezkoumat stávající předpisy EU s cílem je aktualizovat, modernizovat a přepracovat s ohledem na rovnost mužů a žen.

Pojem gender equality, který poslanec Evropského parlamentu Hynek Fajmon výstižně překládá jako pohlavní rovnost, má nastolit stav rovnosti mezi ženami a muži nikoli jako jednotlivci, nýbrž jako kolektivními entitami. Genderová politika EU se snaží dosáhnout mezi muži a ženami nikoli rovnosti v právech, nýbrž rovnosti ve výsledku. Požadavek stejných příjmů je útokem na soukromé vlastnictví a svobodu člověka.

Muži a ženy mají dnes v zásadě rovné postavení. Ačkoli tento princip nelze vždy aplikovat do důsledku (např. až do zrušení branné povinnosti ženy nebyly povolávány do armády a i dnes jsou ženy vůči mužům zvýhodněny v rámci důchodového systému – ačkoli se dožívají vyššího věku, odcházejí do důchodu dříve), v zásadě mají muži i ženy rovná práva. To samozřejmě neznamená, že nakonec dosahují ve všech ohledech stejného výsledku.

Prosazování pohlavní rovnosti v Evropské unii vede k vyčleňování astronomických částek na podporu konkrétních zájmových skupin, které jsou financovány z Evropského sociálního fondu (v ČR je pokrývá Ministerstvo práce a sociálních věcí). Ze sociálního fondu jsou tak podporovány např. Genderová informační a tisková agentura a jiná sdružení. Financování podobných projektů znamená mrhání prostředky evropských daňových poplatníků.

Kvóty pro muže a ženy jsou v rozporu s principy svobodné společnosti. Některé skandinávské země již kvóty aplikují a dokonce i Evropský parlament požaduje kvótu na poloviční zastoupení žen v orgánech akciových společností. Když si podobnou kvótu stanoví veřejný sektor sám pro sebe, je to sice porušení svobodné soutěže, ale rozhoduje alespoň sám o sobě. Kvóty v soukromém sektoru jsou však jasným porušením lidské svobody.

Genderovým rozpočtováním si ženská hnutí podřezávají větev sama pod sebou. Ženy všude na světě dosahují vyššího věku než muži. Podílí se větší měrou na nákladech zdravotní péče. Ženy jsou častějšími příjemci sociálních dávek než muži. Např. v ČR představují 99 % příjemců rodičovských dávek a téměř 90 % příjemců vdovských/vdoveckých důchodů. I když jejich platy a starobní důchody jsou v průměru nižší než mužů, celkově čerpají ženy ze státního rozpočtu více.

Evropský rok rovných příležitostí

Aby svou genderovou politiku zpečetila, pokřtila Evropská unie letošní rok honosným názvem. Dne 27. dubna 2006 Rada EU schválila návrh Evropského parlamentu a Rady o vyhlášení roku 2007 Evropským rokem rovných příležitostí pro všechny. 27. května 2006 dokument přijal Evropský parlament. Cílem Evropského roku rovných příležitostí je zvýšit povědomí o antidiskriminační politice EU a právu na rovné příležitosti pro všechny.

Součástí bruselské kampaně je snaha zahájit veřejnou i odbornou diskusi na téma nezákonnosti diskriminace na základě pohlaví, rasového či etnického původu, náboženství nebo víry, zdravotního postižení, věku a sexuální orientace. Účelem kampaně je zvýšit zapojení znevýhodněných skupin, usnadnit a vyzvednout rozmanitost a rovnost a zajistit podporu soudržnější společnosti.

Oficiální stránky Evropského roku rovných příležitostí deklarují, že Evropská unie má veškeré důvody být hrdá na svou antidiskriminační legislativu, která patří k nejrozsáhlejší na světě. Při čtení jejích stránek však

čtenář začne pochybovat, že by mohl být hrdý na Evropskou unii. Spíše jej naplňuje pocitem bezradnosti a možná i beznaděje tváří v tvář lidské hlouposti.

Antidiskriminační legislativa, kterou bezhlavě prosazují evropské instituce, má nepříjemné důsledky. Díky ní nebude možno pronajmout dům, přijmout pracovníka či uzavřít sňatek bez obavy, že nás za chvíli někdo obviní z diskriminace podle rasy, pohlaví, náboženství či sexuální orientace. Odmítnutí uchazeči se budou odvolávat k soudům a na základě antidiskriminačních zákonů požadovat odškodnění a satisfakci.

Některé pasáže programu vyvolávají úsměv na rtech. Např. v oblasti uznání chce program „zvyšovat povědomí veřejnosti a zainteresovaných osob o kladném přínosu, který má každá skupina bez ohledu na pohlaví, rasový či etnický původ, vyznání, zdravotní postižení, věk nebo sexuální orientaci pro společnost jako celek“. Čili jakákoli skupina (třeba i zločinci) má pro společnost a priori kladný přínos.

Na oslavy Evropského roku rovných příležitostí je na národní úrovni vyčleněno 7,65 milionů euro. Každá z účastnických zemí je povinna přidat k prostředkům, které z fondů EU obdrží, dalších 50 % formou spolufinancování z veřejných nebo soukromých zdrojů. Výsledná účast na projektech a akcích musí na národní úrovni činit minimálně 15 milionů euro. Takové mrhání veřejnými prostředky je neuvěřitelné.

Aktivita Evropského roku rovných příležitostí budou uskutečňovány národními realizačními orgány. Ty budou při tvorbě a plnění národních strategií jednat a spolupracovat se zástupci občanské společnosti, zejména s „organizacemi hájícími a zastupujícími zájmy osob, které jsou diskriminaci potenciálně vystaveny“, a s dalšími zainteresovanými stranami jako sociálními partnery a místními představiteli.

Výčet občanských sdružení, která budou vtažena do organizace Evropského roku rovných příležitostí, je pozoruhodný: Evropská asociace proti rasismu (bojující proti xenofobii, antisemitismu a islamofobii), Evropská ženská lobby (nejrozsáhlejší zastřešující organizace ženských spolků v EU prosazující pohlavní rovnost), Mezinárodní asociace leseb a gayů (zastupující rovněž bisexuály a transsexuály) a Evropské fórum mládeže.

Evropská unie se netají tím, že bude rok rovných příležitostí oslavovat s radikálními organizacemi z levé části politického spektra. O tom, že by přizvala k diskusi rovněž zástupce církví, konzervativních sdružení či think tanků, jako jsou Občanský institut, Centrum pro ekonomiku a politiku či Společnost pro podporu rodiny, si tedy zatím můžeme nechat jen zdát.

30. a 31. ledna 2007 v Berlíně 450 delegátů z celé Evropy slavnostně zahájilo Evropský rok rovných příležitostí na vůbec prvním Evropském summitu rovnosti, které byl iniciativou Evropské komise a německého předsednictví. Summitu se zúčastnili ministři EU, instituce zaměřené na otázky rovnosti a vybrané nevládní organizace. Nad celým letošním rokem bude bdít Evropské monitorovací centrum rasismu a xenofobie. Máme se tedy na co těšit.

Rodinná politika

Současná rodinná politika v Evropě trpí přehnanou etatizací. Je založena na státním přerozdělování. Rodinná politika by zasloužila privatizovat, uvolnit a navrátit se k tradičnímu modelu rodiny založeného na přirozené, dobrovolné solidaritě, nikoli solidaritě vynucované státem. Genderová politika Evropské unie přehnanou etatizaci neuvolňuje, nýbrž naopak posiluje (Pfister 2007).

Vývoj rodiny v jednotlivých národních státech závisí na historickém vývoji, na hodnotových orientacích, na mikro- a makroekonomické situaci, na kulturních faktorech apod. Státy blahobytu, které vydávají více prostředků na sociální ochranu, se dostaly v posledních desetiletích do krize (Murray 1998). Globalizace a daňová konkurence vedou k oslabení příliš štědrých sociálních systémů.

Od 70. let rodinné politiky evropských států čelily několika trendům: snížila se plodnost, zvýšily se počty rozvodů a počty neúplných rodin, rozšířila se nesezdaná soužití a zvýšily se počty dětí narozených mimo manželství, vzrostla ekonomická aktivita žen. Tyto změny se souhrnně označují jako druhý demografický přechod. Rodinné politiky se vyvíjely v důsledku různých ideologií různými směry.

Vykrystalizovaly v zásadě čtyři typy rodinné politiky: 1) liberální model (anglosaský – USA, Švýcarsko, Británie), 2) sociálně demokratický model (skandinávský – Norsko, Švédsko), 3) konzervativní model (bismarckovský – Německo, Francie), 4) latinský model (Itálie, Španělsko). Latinský model není špatný, když spoléhá na pomoc rodiny při ochraně jejích členů proti ekonomickým i sociálním rizikům. Ještě lepší je však liberální anglosaský model, který se nevměšuje do rodinných vztahů. Rodina zde není nijak zvláště podporována a stát intervenuje pouze v krizových situacích. Anglosaský liberální model nepreferuje ani tradiční jednokariérový (jako latinský model), ani dvoupříjmový (skandinávský) model rodiny. Pomoc v rodině se dohodne podle individuálních podmínek mezi členy rodiny.

Rodinná politika je součástí politiky sociální, a je proto z velké části financována z veřejných prostředků. Hodně o ní vypovídá podíl příslušných státních výdajů v sociální oblasti na HDP. Diskutovat současnou rodinnou politiku můžeme podle jejích jednotlivých kamenů: rodinné právo, porodné, mateřská dovolená, rodičovská dovolená, rodinné dávky, daňová politika, služby péče o děti.

Porodné: lze si klást otázku po samotné jeho existenci. USA, Rakousko a dokonce ani Švédsko porodné nemají a děti se v něm rodí. V podílu porodného vůči průměrné mzdě předstihuje ČR většinu evropských zemí. V ČR jde navíc o dávku plošnou, tj. nezávislou na příjmu rodiny. Pokud už porodné existuje, mělo by být podmíněno příjmem rodiny, jak je tomu v Itálii, ve Španělsku, v Polsku a ve Velké Británii. Pohřebné lze zrušit úplně.

Mateřská dovolená: ČR patří mezi země s nejdelším obdobím nároku na peněžitou dávku v mateřství nejen v Evropě, ale i na světě. Nárok na placenou mateřskou dovolenou po dobu 28 týdnů je naprostým unikátem. ČR vyplácí na mateřské dovolenou přes čtyři průměrné mzdy, zatímco ve Francii a SRN jsou to jen dvě průměrné mzdy. Podpora v mateřství by měla být snížena, respektive zkrácena její délka.

Podobné je to u rodičovské dovolené. Délka pobírání české rodičovské dovolené čtyři roky je něčím mimořádným. Měla by být zkrácena, aniž by bylo třeba navyšovat její hladinu. Nedávné zvýšení rodičovského příspěvku na dvojnásobek zatíží daňové poplatníky o 17 miliard korun ročně. Omlouvat takový populistický návrh nelze ani v předvolebním období, tím spíše, že stav českých veřejných financí je neradostný.

Přídavky na děti: USA, Španělsko ani Itálie přídavek na dítě nemají, a děti se u nich rodí. Dokonce i studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (Matějková – Palonciová 2004) přiznávají, že korelace mezi výší přídavků na děti a úrovní plodnosti je nulová, respektive mírně negativní. V zemích, kde jsou tučnější přídavky na děti, je proto nižší plodnost než v zemích s méně štedrými přídavky. Přídavky na děti by měly být redukovány.

Daňové úlevy: vůbec by neměly existovat. V systému rovné daně by měla existovat jedna základní odpočitatelná položka. Každý poplatník, bez ohledu na počet dětí, bude platit stejnou sazbu daně. To je v souladu s daňovou spravedlností. Společné zdanění manželů ztratí smysl. Vázat zaplacené daně na počet dětí zavání populačním inženýrstvím. Lepší než daňová privilegia rodin s dětmi je rovná daň.

Zařízení péče o děti: jesle a mateřské školky nejsou součástí povinné školní docházky, a proto by měly být provozovány na čistě tržní bázi, s využitím školného. Vtip, že domovy důchodců jsou trestem dětí za jesle a mateřské školky, není žádným přeháněním. Rodina je ideálním prostředím

pro výchovu dětí, předškolní kolektivní zařízení jsou méně dokonalá. Kdo si je chce zaplatit, může, ale na privátní bázi.

Je záhodno ustupovat od univerzálního systému přerozdělování, který byl příznačný pro 50. a 60. léta 20. století, směrem k systému založenému na snížení redistribuce a rozšíření testovaných dávek. Rodinná politika by měla stavět na modelu testovaných dávek, tj. dávek podmíněných příjmem nebo ekonomickým statutem. Moc státu nad rodinou by měla být omezena a rodině by se měl vrátit její tradiční smysl.

Závěr

Politika pohlavní rovnosti je v rozporu s individuální svobodou. Kolektivně pojatá práva mužů a žen nesmí být nikdy nadřazována základním individuálním právům. Způsoby prosazování pohlavní rovnosti jsou omezením svobody jedince. Genderová politika Evropské unie zavádí pohlavní dirigismus a centrální plánování. Zglajchšaltování mužů a žen pomocí kvót povede k zaostávání a průměrnosti.

Manželství vzniká na základě dobrovolného kontraktu mezi muži a ženami. Kdo si neslibuje od sňatku zvýšení svého blahobytu, do manželství nevstupuje. Dělbá domácích prací vzniká dohodou mezi manžely a manželkami. Různí lidé mají odlišné hodnoty, preferují různé modely rodinného života. Zavádět jednotný krunýř genderové politiky z pozice Evropské unie je proto krátkozraké.

Finanční pomoc státu rodinám má dvě základní podoby: rodinné dávky a daňové úlevy. Veřejné finance jsou v krizi. Dávky v současném systému by měly být sníženy a daňové úlevy pro děti a manžele omezeny. Pokud by nebyla vůle k sestřihání rodinných dávek a úlev, má stát ještě jeden nástroj, jak řešit rozpočtový problém: dávky vyplácené z pojištění zdanit, jak je tomu i v řadě jiných zemí.

Rodina je přirozenou buňkou společnosti, která plní významné funkce – biologickou, ekonomickou, sociální a výchovnou. Regulace a postátňování rodiny má smrtící důsledky. Státy blahobytu rodinu pohltily a úplně vyprázdnily její obsah. Rodina by měla být deetatizována a navrácena k jejím tradičním kořenům. Dobrovolná solidarita je lepším nástrojem sociální pomoci než státní přerozdělování.

Literatura:

- Becker, G.: The Economics of Discrimination. Chicago – London, The University of Chicago Press 1971.
- Becker, G.: A Treatise on the Family. Cambridge, Massachusetts – London, England 1991.
- Grossbard-Schechtman, S.: On the Economics of Marriage: A Theory of Marriage, Labor and Divorce. Boulder, Colo., Westview Press 1993.
- Freiová, M.: Východiska rodinné politiky. Studie OI č. 12, Praha, Občanský institut 1999.
- Friedman, M.: A Comment on CSWEP. Journal of Economic Perspectives 12 (1998), č. 4, s. 197-199.
- Krebs, V. a kol.: Sociální politika. Praha, ASPI 2002.
- Loužek, M.: Populační ekonomie. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2004.
- Loužek, M.: Feminismus – záchrana nebo zkáza? In: Mach, P. (ed.): Antidiskriminační zákon – ochrana slabších, nebo převrácení práva? Sborník CEP č. 49/2006, s. 47-56.
- Mach, P. (ed.): Registrace partnerství – pokrok nebo nezodpovědné riziko? Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2006.
- Matějková, B. – Poloncyová, J.: Rodinná politika ve vybraných evropských zemích. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí 2004.
- Murray, Ch.: Příliš mnoho dobra. Praha, Sociologické nakladatelství a Občanský institut 1998.
- Pfister, R.: Nový člověk. Rodinná politika Speciál, Praha, Občanský institut 2007, č. 1-2, s. I-IV.
- Schultz, T. (ed.): Economics of the Family: Marriage, Children and Human Capital. Chicago, University of Chicago Press 1974.

Rodina v pojetí západního feminismu

Jan Jireš

*(*1979), doktorand a asistent
na Ústavu politologie FF UK,
kde vyučuje bezpečnostní studia
a mezinárodní vztahy.*

Mým úkolem je shrnout, jak pohlíží západní feminismus na instituci rodiny a jakou politickou agendu v souvislosti s rodinou prosazuje. To je ve vymezeném čase poměrně obtížné, protože existuje mnoho různých směrů feminismu, z nichž některé si vzájemně ostře odporují, a to právě i v souvislosti s pojetím rodiny.

Dá se říci, že všechny „feminismy“ mají jeden společný cíl: emancipaci „žen“ (resp. lidí) z patriarchální nadvlády. Ve všem ostatním se už ovšem liší. V čem vlastně spočívá ta patriarchální nadvláda a jak se projevuje? Jaké prostředky zvolit pro dosažení emancipace? Jaký má být cílový stav? V poslední době dochází mezi jednotlivými feminismy ke sporům i v samotné otázce „co je to žena“.

Hlavní konfliktní linií je spor mezi esencionalismem (například ekofeminismem či křesťanským feminismem) a antiesencionalismem (například genderovým feminismem). Esencialistické feminismy předpokládají, že existují významné rozdíly mezi muži a ženami, které jsou přirozeného původu. Politickým cílem je pak podpora specificky ženských vlastností, rolí a zájmů (které jsou chápány jako pozitivní) proti dominanci specificky mužských vlastností a rolí (které jsou chápány jako buď negativní, nebo přinejmenším jako nedostatečné).

S tímto sporem úzce souvisí další dělení, a to sice na feminismus diferenční a feminismus univerzalistický. Diferenční feminismus uznává rozdíly mezi muži a ženami. Usiluje o to, aby „ženským“ charakteristikám (například mateřství) byla přiznána ochrana a stejná společenská hodnota a prestiž, jako náleží „mužským“ charakteristikám (například schopnosti vydělávat peníze). Univerzalistický feminismus usiluje o opak, tedy o uznání neexistence přirozených rozdílů mezi pohlavími a prosazení naprosto stejného postavení biologických mužů a biologických žen.

Praktickým příkladem rozporů mezi různými feministickými proudy je třeba spor o pornografii: je pornografie nástrojem mužské nadvlády nad ženami a projevem maskulinního násilí, které degraduje ženy do pozice nesvéprávných sexuálních objektů? Nebo je naopak účast žen na produkci pornografie žádoucí, neboť představuje

rozšíření svobodné volby pro ženy, vymanění ženy z genderového stereotypu spořádané manželky a dobrou příležitost k podkopávání norem měšťácké morálky?

Je možné najít rozpory i u konkrétních konceptů feministické politiky, jako je například „gender mainstreaming“. Tímto pojmem se myslí to, že při vytváření veřejných rozpočtů se má brát rovný ohled na zájmy mužů i žen – tedy že se nemají všechny obecní peníze utratit za nové fotbalové hřiště (tedy za zábavu pro muže), ale i za projekty určené ženám (například mateřské centrum). To je ale v rozporu s hlavním proklamovaným cílem genderového feminismu, kterým je odbourání genderových stereotypů – tedy právě představy, že fotbal je „mužskou“ zábavou a mateřské centrum „záležitostí pro ženy“. Gender mainstreaming tak ve skutečnosti genderové stereotypy spíše posiluje.

Rodina v současném genderovém feminismu

Feministické hnutí posledních dvou století se obvykle periodizuje do dvou nebo tří za sebou následujících vln. Z důvodu omezeného času, který máme k dispozici, se budu ve svém příspěvku věnovat pouze současnému genderovému a postmodernímu feminismu a jiné směry pominu. Dnes je totiž konstruktivistický či postmodernistický genderový feminismus hlavním proudem v západním feminismu a jeho agenda se stává součástí politiky vlád a mezinárodních organizací.

Genderový feminismus vychází z lingvistických teorií frankfurtské školy a z teorií moci a diskursu Michela Foucaulta. Základním východiskem je přesvědčení, že sociální realita (tedy uspořádání společnosti) není nikdy svou povahou objektivní a „přirozená“, ale že je výsledkem záměrné konstrukce. Sociální realita nikdy neexistuje sama o sobě, ale vždy je jen produktem diskursu. Vzhledem k tomu, že diskurs (neboli mezilidská komunikace, v rámci které dochází k definování a prosazování norem a hodnot) se z velké části odehrává prostřednictvím jazyka, je „sociální realita“ v zásadě odvozená od jazyka. Pokud nějaká realita existuje, tak pouze v rámci jazyka. Pokud pozměníme jazyk (tedy významy pojmů, které používá), změníme tím i realitu. Z toho vyplývá i onen velký důraz, který genderový feminismus klade na reformu jazyka.

Podle Foucaulta je diskurs odrazem, projevem moci. Jazyk samotný je moc. Kdo se zmocní jazyka a diskursu, ovládne společnost. Jakýkoli výsledek diskursu (tedy jakýkoli společností sdílený význam klíčových pojmů) je pouze výsledkem aktuální mocenské dominance, která v diskursu převládla a podřídila si ostatní skupiny.

Genderový feminismus na rodinu pohlíží zcela v duchu tohoto přístupu. To, co v posledních staletích chápe většinová společnost pod pojmy „rodina“, „muž“ a „žena“, nemá podle něj přirozený základ, ale jedná se o konstrukty prosazené ve společenském diskursu s cílem zachovat patriarchální mocenskou hierarchii, ve které

dominují bílí bohatí heterosexuální muži. Slovo se pak stává realitou a výsledkem je podřízení žen, homosexuálů a dalších skupin mužské heterosexuální dominanci.

Genderový feminismus striktně odlišuje biologické pohlaví a „sociální pohlaví“ (tedy „gender“) a tvrdí, že neexistuje žádná přirozená souvislost mezi ženským biologickým a ženským sociálním pohlavím a mezi mužským biologickým a mužským sociálním pohlavím. Významy, vlastnosti, role a normy chování přiřazené biologickým ženám a biologickým mužům nevyplývají z jejich biologické podstaty, ale pouze ze společenského diskursu ovládaného muži, kteří prosazují své mocenské zájmy. Podle genderového feminismu neexistují žádné vlastnosti a sociální role, které by od přirozenosti přináležely ženám nebo mužům. Představa, že mezi specificky ženské role patří mateřství a specificky mužskou rolí je být ochráncem rodiny, je příkladem takzvaných genderových stereotypů. Genderové stereotypy reprodukují patriarchální mocenskou dominanci a jejich odstranění je proto v agendě genderového feminismu na předním místě. Genderový feminismus tvrdí, že jakékoli poukazování na údajnou přirozenost třeba mateřské role ženy je umělou „naturalizací“ tohoto genderového stereotypu, a tedy pokusem legitimizovat útlak.

Základním východiskem genderového feminismu je tedy odhalení, že rodina založená na heterosexuálním manželském sňatku není nic přirozeného, ale že je to naopak umělý sociální konstrukt sloužící konkrétní mocenské dominanci heterosexuálních mužů nad ženami a homosexuály. Genderový feminismus odmítá rovněž konzervativní myšlenku přirozené komplementarity rolí mužů a žen v rodině a společnosti a považuje ji za klasickou ukázkou diskriminačního genderového stereotypu.

V důsledku této sociálně-konstruktivistické pozice genderový feminismus zásadně odmítá esencialismus diferenčního feminismu, tedy ty feministické proudy, které tvrdí, že existují přirozené rozdíly mezi muži a ženami, a proto existují také ženské a mužské vlastnosti a tomu odpovídající role (ať už jsou definovány jakkoli). Esencialistický feminismus je genderovým feminismem považován za reakční, neboť místo aby se snažil o dekonstrukci a odstranění genderových stereotypů, tak je obhájí a potvrzuje.

Zde jsou dobrým příkladem některé esencialistické ekofeministky, které ženám přisuzují větší „blízkost k přírodě“ než mužům, z čehož údajně vyplývá přirozenější zaměření žen na takové pozitivní hodnoty jako empatie, péče o mezilidské vztahy a péče o přírodu. Normativním cílem ekofeminismu je pak prosazování těchto pozitivních ženských vlastností na úkor agresivních vlastností mužů, které přírodu devastují. Takové uvažování je ale přesně to, co chce genderový feminismus odbourat – tedy údajně stereotypní představy, že ženy jsou emocionální a muži racionální nebo že ženy jsou mírumilovnější a muži agresivnější.

Je nutné si uvědomit, že i v rámci genderového feminismu existuje celá škála proudů a postojů a velké rozdíly v míře radikality. Ontologicky umírněnou

formu představuje konstruktivistický feminismus, který předpokládá, že biologické pohlaví je dané, zatímco sociální role spjaté s biologickým pohlavím jsou sociálně konstruované a mění se v čase a v prostoru. Ontologicky radikální formu představuje postmodernistický feminismus, který tvrdí, že ani biologické pohlaví není dané, že žádná jasná biologická hranice mezi pohlavími neexistuje, a tedy že i takzvané „biologické pohlaví“ je jen sociálním konstruktem, sloužícím k reprodukci patriarchátu a podřízenosti „žen“ a neheterosexuálních „mužů“. Postmodernistický feminismus odmítá dichotomii pouhých dvou pohlaví, neboť ji považuje ze umělou a represivní, a tvrdí, že existuje celá škála pohlaví a sexuálních identit, které mohou být libovolně kombinovány. Společenské normy musí takovou půvabnou rozmanitost nejenom umožňovat, ale přímo oceňovat. To je samozřejmě cesta k radikální redefinici pojmu „rodina“ – tento druh feminismu se snaží dosáhnout toho, aby bylo nejenom společensky normální, ale přímo oceňované, pokud budou „rodinu“ tvořit děti vychovávané například párem sestávajícím z lesbického muže a transvestity.

Vratme se nyní k obecnějším východiskům genderového feminismu. Jedním z jeho nejzásadnějších témat je kritika dichotomie „veřejné versus soukromé“, na kterou se nabaluje celá řada dalších navazujících dichotomií: „muž versus žena“, „racionalita versus cit“, „politika versus péče o rodinu“, „chladnokrevnost versus hysterie“. Ve všech těchto dichotomiích spatřuje genderový feminismus hierarchickou strukturu – první z pojmů je v rámci patriarchální společnosti nadřazován nad druhý. Zároveň je první pojem vždy přiřazován „biologickým mužům“ a druhý „biologickým ženám“. Tím dochází k prosazení stereotypního pohledu na muže a ženy, jehož důsledkem je diskriminace žen.

Cílem genderového feminismu je emancipace člověka od struktur patriarchální společnosti. Člověka, nikoli jen „biologické ženy“, protože tím by argumentace sklouzávala do esencialismu. Genderové feministky ve svých veřejných vystoupeních často zdůrazňují, že jejich zájmem je od patriarchální struktury osvobodit i muže, protože nejenom ženy, ale i muži jsou genderovými stereotypy patriarchální struktury utlačováni – například se od nich očekává, že budou schopni ochránit a zabezpečit svou rodinu, že si budou umět v každé situaci poradit a že nebudou projevovat své emoce. Podle genderového feminismu muž například nemůže v hospodě před svými kamarády přiznat, že doma vaří, protože by ho to vystavilo posměchu a zpochybnění jeho stereotypizovaného mužství. Udržování patriarchální vlády představuje těžké břemeno i pro samotné muže.

Muži i ženy jsou oběťmi strukturálního útlačení. Na rozdíl od starších emancipačních hnutí se v genderovém feminismu znejasňuje jednoznačné rozlišení, kdo konkrétně je utlačovatel a kdo utlačovaný. Utlačovatelská dichotomie „veřejné versus soukromé“ je sice produktem modernity a buržoazního kapitalismu 19. století, ale dnes jsou jejími oběťmi skoro všichni lidé. Lidé utlačují

sami sebe tím, že přejímají a brání genderové stereotypy. Při hájení „patriarchátu“ hrají ženy možná ještě větší roli než muži, protože jsou to ony, kdo mají kontrolu nad výchovou dětí – dívek i chlapců. Fakt, že samy ženy jsou obránkyněmi utlačovatelských genderových stereotypů, genderový feminismus otevřeně připouští a vysvětluje tím to, že jen malé procento žen se s feminismem identifikuje. Zároveň je to pro genderový feminismus další způsob, jak zaplašit strašidlo feministického esencialismu, který prezentuje muže jako pány a ženy jako oběti, čímž se dopouští stereotypizace.

Cestou k osvobození je radikalizace osvícenského emancipačního projektu a jeho dovedení do důsledků. Podle genderového feminismu byl formální institucionální útlak v průběhu 20. století z velké části odstraněn, ale zbývá útlak kulturní, jazykový, ekonomický a psychologický, který mnohdy determinuje osud mužů a žen mnohem důsledněji, než otevřeně diskriminační zákonodárství. Cílem je tedy proměna jazyka, vzorců vnímání a chápání reality, neformálních společenských norem a osobní identity.

Nástroji k dosažení těchto cílů jsou „transgrese“ a „subverze“. Transgrese neboli překračování a narušování pravidel vymezených patriarchální měšťáckou morálkou; subverze neboli podvracení zkonstruovaných genderových rolí a tím i celého patriarchálního společenského řádu. Co není dostatečně subverzivní, je reakční, a to včetně řady jiných feministických směrů.

Inspirace Foucaultem a jeho premisou „za vším hledej mocenský boj“ je viditelná i ve feministickém pohledu na klasickou rodinu. Právě v rodině prý probíhá nelítostný boj o moc. Následkem toho je rodina legitimní součástí politiky a nikoli soukromou sférou. Feministickým cílem je „rovnováha moci“ v rodině (resp. v jakémkoli mezilidském vztahu), která má být ovšem založena na důsledné nezávislosti individua. To je rozporu například s křesťanským pojetím rodiny, jehož smyslem je naopak vzájemná závislost členů rodiny.

Dekonstrukcí utlačovatelské dichotomie „veřejné versus soukromé“ a zařazením rodinných vztahů do sféry politična má být zlikvidována nebezpečná autonomie rodiny. Intimní rodinný život bude podřízen legitimním zásahům státu. Postmoderní stát tak má být jedním z hlavních nástrojů prosazování genderového feminismu ve všech sférách života – poté, co sám přijme genderovou agendu za svou.

Shrnutí

Na závěr si dovolím krátce shrnout načrtnutou problematiku.

Žádoucím cílovým stavem je pro genderový feminismus odstranění všech společenských a jazykových norem, které jakýmkoli způsobem (přímo i nepřímo, otevřeně i skrytě) preferují určitý typ uspořádání rodiny a určitý typ partnerských

a sexuálních vztahů. Cílem je radikální svoboda jedince, tedy jeho úplná emancipace od veškerých kulturně-společenských a jazykových norem týkajících se rodinných a partnerských vztahů. Nemají existovat žádná omezení (a to ani v podobě neformálních společenských a jazykových preferencí) na cestě k svobodnému šíření jakékoli myslitelné i nemyslitelné formy sexuálního a partnerského chování.

Pouhá tolerance ze strany „tradičně“ smýšlejících a jednajících lidí ale zdaleka nebude stačit – cílem je, aby netradiční formy partnerství a reprodukce a výchovy dětí získaly ve společnosti (tedy i v kultuře a jazyce) minimálně stejné uznání a podporu jako tradiční heterosexuální rodina.

Ačkoli je tím konečným cílem radikální osvobození jedince od existujících společenských norem, cesta k němu nutně vede přes zvýšenou politickou represi ve vybraných oblastech. Věcem se nemůže ponechat volný průběh, protože lidé (muži i ženy) jsou pod silným a dlouhodobým vlivem tradičních, v kultuře a jazyce zakotvených stereotypních představ o tom, co je to rodina, co je to žena, co je to muž a jak se mají lidé chovat. Musí tedy existovat síla, která emancipaci lidí od sebe samotných zajistí nebo alespoň urychlí. Tou silou je samozřejmě moderní pečovatelský stát, jehož úkolem je v přechodném období napomáhat tomu, aby byly tradiční „patriarchální“ hodnoty jak z mezilidských vztahů, tak i z hlav mužů i žen odstraněny.

Nezbytnou podmínkou, aby toto bylo uskutečnitelné, je odbourání hranic mezi veřejným a soukromým a politizace rodinného života, který se tak může stát legitimním terčem donucující moci státu, prosazujícího genderovou agendu.

Situace je to jen zdánlivě paradoxní – podobná cesta k vytouženému cíli vedla i v případě komunismu. Aby mohla být nastolena beztřídní a bezstátní společnost dokonalé svobody a hojnosti, bylo nejprve nutné projít fází diktatury proletariátu a ostrého třídního teroru organizovaného totalitním státem.

Na úplný závěr je potřeba zmínit, že v běžné argumentaci genderového feminismu, zaměřené na laickou veřejnost, se jen málokdy setkáme s formulací jeho radikálních filosofických východisek, naznačených v tomto příspěvku. Prezentace genderového feminismu v českých mainstreamových médiích má většinou podobu poměrně umírněné argumentace ve prospěch zdravého rozumu – aby se k sobě lidé chovali slušně a férově, aby lidé nebyli primárně posuzováni podle svého vzhledu, aby otcové hráli aktivní roli při výchově svých dětí a při provozu domácnosti, aby arogantní zaměstnavatel nevyplácel ženě bezdůvodně nižší mzdu. To jsou všechno věci, pod které by se jistě podepsali i stoupenci křesťansko-konzervativního pojetí rodiny a mezilidských vztahů. Stále ale zůstává zásadním předmětem sporu, nakolik mají být záležitosti dosud nepolitických mezilidských vztahů (to, jak spolu lidé mluví; jak fungují jejich rodiny z hlediska dělby práce mezi manželi; jaké jsou obrázky v dětských knihách) předmětem radikální politizace a tím legitimním polem pro zásah státní moci.

Ženská zkušenost a feminismus

Michaela Freiová

*(*1942),
před rokem 1989 působila v prostředí
katolického samizdatu, 1990-1992 poslankyně
Federálního shromáždění ČSFR. Vedla program
„Rodinné hodnoty“ v Občanském institutu,
řídí zpravodajský server Res Claritatis
a zpravodajství čtrnáctideníku RC Monitor.*

Feminismus jako ideologie, resp. jako akademická disciplína, se v naší zemi vynořil s mnohaletým zpožděním, teprve několik let po převratu. Na druhé straně v naší společnosti nepředstavuje tak zřetelný zlom v životním stylu lidí a rodin jako v tradičně demokratických společnostech, protože komunistický režim prosadil v padesátých letech řadu jeho požadavků, především výdělečnou činnost matek, resp. povinnost ženy spoluživit nebo živit rodinu.

Ještě podle občanského zákoníku platného do roku 1949 připadala povinnost finančně zabezpečit rodinu muži. Vycházelo se z předpokladu, jak to tehdy formulovala jedna z poslankyň, že „výživa rodiny a dětí je povinností obou rodičů: ženina práce v domácnosti a péče o rodinu je vyživovací příspěvek z její strany, a proto zůstává povinností mužovou, aby získával prostředky na živobytí“.

Naprostu se vytratilo povědomí, zřetelné ještě z knih o manželství z doby předválečné a starší, že výdělečná činnost ženy, která je matkou, není její povinnost: jestliže se souhlasem manžela přesto vydělává, jsou získané prostředky pouze její a ona není povinna z nich přispívat na domácnost. Nedávno se mi svěřila moje známá, mladá lékařka, matka tří dětí, že si pro své mateřské povinnosti příliš nevydělá a povzddechla si: „Je mi to trapné, ale mne vlastní živí manžel.“ Byla překvapená mou reakcí, protože jsem jí řekla: „Od toho ho přece máte!“

Emancipační ideologie padesátých let argumentovala ženami v intelektuálních profesích, lékařkami, vědeckými pracovníci apod. Skutečností byla ale armáda žen u běžících pásů, žen ve výrobních halách lehkého, ale také zbrojního průmyslu, prodavaček vláčejících těžké bedny se zbožím. Při výbuchu ve zbrojovce Sellier-Bellot ve Vlašimi tehdy zahynuly desítky žen, převážně matek rodin.

Rozdíl mezi tehdejší situací a dneškem vyznačuje mj. požadavek rovných příležitostí. Zatímco v komunistických časech se považovalo víceméně za samozřejmé, že žena, i když dělá fyzicky těžkou nebo intelektuálně náročnou práci, zaujímá spíše podřízené pozice, dnes se požaduje, aby měla stejnou šanci získat vedoucí pozici, jako mají muži.

Zní to dobře a je to spravedlivé, jsou tu ale určité vedlejší efekty, které pro život ženy zase tak vedlejší nejsou. Zmíním dva z nich. Tím jedním je představa, že plné rovnosti s mužem dosáhne žena teprve rovným úspěchem v placeném zaměstnání: to, co dělá pro svou rodinu a okolí, se vůbec nepočítá. Dnešní feministky, stejně jako ideologové padesátých let, snižují tuto její činnost řečmi o „plotně“, u níž žena „zakrňuje.“ Tím se snižuje úcta k pečujícímu postoji, který je ženě vlastní: ze zkušenosti víme, že žena v rodině často pečuje nejen o děti, ale i o staré, nemocné rodiče, že se více angažuje ve svém občanském okolí než muž. To se ale nepočítá: počítá se jen ta práce, která je placená. Hodnota lidského života se tak určuje pouze penězi.

Druhým efektem, o němž se u nás zatím ještě mnoho nemluví, ale v západní Evropě i ve Spojených státech je už poměrně dobře zmapován, je odkládání mateřského startu. Mladým ženám je jasné, že dokud nemají děti, nemají v profesním postupu proti mužům žádnou zátěž: a vzhledem k rozvoji antikoncepce, která je dnes poměrně spolehlivá, mohou žít i více nebo méně nezávazným milostným životem, aniž by jim to bránilo v kariéře. Ještě v pětaticetiletých letech mívají takové ženy pocit, že jim vlastně nic nechybí: jsou atraktivní, úspěšné, mají peníze a plně disponují svým časem. S blížící se čtyřicítkou se ukáže, že si vytvořily zásadní nevýhodu proti mužům. Muž, který před čtyřicítkou usoudí, že je na čas se usadit a založit rodinu, není nijak znevýhodněn: zpravidla si bere mladší ženu a jako finančně zajištěný je i úspěšným otcem. Žena se ocitá v jiné situaci. Zde hraje zásadní roli reprodukční průmysl, který prostřednictvím médií prezentuje šťastný obrázek pětaticetileté rodičky a zakrývá, že jeho možnosti nejsou vůbec neomezené. Pokusy o pozdní otěhotnění jsou finančně náročné a pro manželský vztah představují značnou zátěž. Žena, která příliš dlouho zůstala bezdětná, už nemá co nabídnout. Publikace, které se tímto jevem zabývají, dokládají, že i ty ženy, které byly ve své profesi mimořádně úspěšné a mají např. špičkové pozice ve finanční oblasti, ve druhé polovině života trpí.

Ideologie rovných příležitostí se na druhé straně vrací ke stereotypům padesátých let v tom, že vyžaduje, aby se ženy věnovaly i profesím, které se pro ně tradičně považovaly za nevhodné. Tento požadavek se šíří poměrně výrazně cestou konzumní kultury. Nekonečné televizní seriály prezentují jako hlavní postavu tu policejní komisařku, která velí mužům, tu záchranářku, která se fyzickým výkonem mužům zcela vyrovná, tu pohotovostní lékařku, která

na soukromý život nemá čas. Ocenila jsem proto, když se u nás promítal seriál „Hlavní podezřelý“ s Helen Mirenovou v hlavní roli, který prezentoval jako úspěšného detektiva podobnou workoholičku, ale na konci její profesionální kariéry. Stará žena, která nemá manžela, nemá děti, s rodinou i přáteli se rozešla kvůli svému zatížení i velitelským způsobům, a teď stojí před perspektivou důchodu jako před totální prázdnotou. Zbývají jí jen lahve whisky, a tak svůj důchodový život zahajuje návštěvou Anonymních alkoholiků.

Za nejotřesnější důsledek ideologie rovných příležitostí považuji začlenění žen do bojových jednotek armády. Varováním by nám měl být výklad amerického vývoje, který pro mne napsal náš rodinný přítel, veterán korejské i vietnamské války.

Zařazování žen do bojových akcí přitom neodpovídá americké tradici. Za 2. světové války pracovaly ženy v komunikační zóně, pokud se v ní aktivně nebojovalo, nebo v podpůrné zóně: v dopravě, ve zdravotní péči, v zásobování. Ženy působily jako zdravotní sestry nebo techničky, udržovaly technická zařízení, řídily auta, pracovaly jako operátorky. Pokud se chtěly takto zapojit, musely být svobodné a nesměly mít závislé děti – jinak by nebyly přijaty. V žádném případě nesměly působit u bojových jednotek, tedy u pěchoty, u tanků a ozbrojených transportérů, u dělostřelectva ani u vojenského námořnictva.

Za války v Koreji byla uplatněna tatáž pravidla, ale ženy získávaly výcvik s malými zbraněmi, které jim sloužily k vlastní obraně. Ještě ve Vietnamu nesměly ženy sloužit u bojových jednotek, ani jako úřednice. Ani tehdy nebylo možné přijmout do armády ženu s dítětem, ať byla vdaná nebo svobodná. Ve Vietnamu sloužilo mnoho žen, většinou zdravotních sester nebo úřednic. Po vietnamské válce přišly feministky s požadavkem, aby ženy mohly létat na bojových letounech včetně helikoptér, ale stále ještě nepodstupovaly bojový výcvik. Pak začaly feministky požadovat pro ženy právo sloužit na vybraných místech bojových jednotek.

První válka v Zálivu ukázala, že americká armáda a její letectvo překračují tyto limity, cvičí ženy k leteckému boji a zapisují je k jednotkám, které přímo podporují bojové jednotky. Zjistilo se to až v okamžiku, kdy kapitánka helikoptéry CH-47 byla sestřelena a zajata Iráčany. Po první válce v Zálivu se feministické požadavky rozjely plnou rychlostí. Na prosazení těchto požadavků se aktivně podílel Bill Clinton, tedy muž, který ženami naprosto pohrdá, a jeho manželka Hillary. A tak dnes na bojištích nasazují životy matky malých dětí.

Je zvrácené, když USA, jež dnes nenutí své muže k obraně vlasti, posílají do bojových akcí matky, které tak opouštějí i zcela malé děti. Jsem přesvědčena, že této cestě by se měla Česká republika vyhnout.

Příznačné je, že země, která kvůli trvalým bezpečnostním rizikům poskytuje vojenský výcvik i ženám, tedy Izrael, postupuje jinak. Ženy, které mají děti, Izrael na vojnu neodvádí. Hned po válce za nezávislost zastavil Izrael účast žen v bojových akcích – jednak proto, že zajatou ženu může nepřítel snáze týrat než muže (znásilnění), jednak proto, že reakce mužů, kteří vidí ženu v nebezpečí, nelze vždy předvídat. Tam, kde nejde o ideologii, snáze převládne zdravý rozum.

Jedním z feministických hesel je „sladitelnost rodiny a zaměstnání“. To je rozumné, pokud máme na mysli nahrazení tvrdého systému oddělení pracoviště od rodiny měkkým systémem, který obojí pružně spojuje. Svoboda podnikání zde pomohla mnoha ženám přizpůsobit svou výdělečnou činnost potřebám rodiny. Ve feministickém pojetí však jde daleko spíše o to, že placená práce má přednost a rodina se musí přizpůsobit.

Přitom rodinu a profesi v ženském životě sladit lze: je totiž dlouhý, delší než mužský život. Stačí jen pomoci mladým ženám v tom, aby si uvědomily, že lidská investice do péče o děti se jim dlouhodobě vyplatí, že rozvíjí jejich osobnost a vytváří jim do budoucna pevné zázemí. Žena, která má děti v mladém věku, je po pětatřicítce v pozici, kdy může znovu začít profesní život, a má řadu výhod: především vyšší sebevědomí, protože ví, že obstála v tak náročné situaci, jakou péče o rodinu nesporně je, dále manažerské schopnosti, které péče o děti vyžaduje, a samostatnost: mnoho žen, které působily v zaměstnání, se teprve s prvním dítětem ocitá v situaci, kdy se mohou a musejí samostatně rozhodovat, řídit provoz náročné jednotky, jíž rodina je, kdy jim nikdo neříká, co a kdy mají udělat. To je velká přednost, kterou řada mužů postrádá.

Ženám v tom může společnost pomoci především tím, že různě zideologizované sexuální výchovy nahradí rodinnou výchovou pro obě pohlaví, která by si měla včas uvědomit, jaké role a jaká rozhodování je v životě čekají. Dále je potřeba, aby – tak jako jsou zvýhodněny firmy, které zaměstnávají invalidy – byly zvýhodněny školy, zejména vysoké, které budou poskytovat udržovací a doplňující kursy pro matky, aby se jim druhý nástup do profese usnadnil.

Především však je nutné, aby společnost začala znovu projevovat úctu k mateřství.

Ženy by si měly včas uvědomit, že jejich život, na rozdíl od mužského života, stojí na dvou nohách, a ony mohou volit, jak je využijí. Z vlastní zkušenosti tvrdím, že bych jako muž jen těžko přežila otupující dobu normalizace: ale měla jsem rodinu s dětmi, pro něž – a pro širší okolí přátel – jsem mohla svobodně vytvářet vlastní, nezávislý svět.

Navíc se život společnosti stále vyvíjí a mladá žena dopředu neví, jaké možnosti se jí později mohou otevřít. Já jsem např. využila léta s dětmi

k intenzivní práci v samizdatu, ale také k nezávislému studiu. Nemohla jsem tehdy vědět, že na sklonku mých středních let bude společnost svobodná a objeví se v ní instituce, které poskytnou zcela nová uplatnění: nevěděla jsem tehdy, co je think-tank, a že právě v jednom takovém think-tanku (Občanském institutu) uplatním mnoho z toho, co jsem získala v dobách svobodné existence matky s dětmi. Jedna z mých přítelkyň, která také nesměla z politických důvodů studovat, vychovala šest dětí: za tuto dobu vystudovala v jazykové škole tři jazyky včetně státních zkoušek. Dnes – spolu se svým mužem – vlastní a provozuje úspěšné nakladatelství.

Chceme-li tedy mluvit o rovnosti šancí, musíme si přiznat, že ženy mají šancí více. Mohou si samozřejmě zvolit cestu soustředěnou jen na profesi, a ta, je-li pojata v duchu mateřskosti a péče, může naplnit celý jejich život. Jedna ze zaměstnankyň úřadu Vysokého komisaře pro uprchlíky, která působí v krizových místech světa a obětavě slouží lidem v nouzi, mi řekla: „No, já jsem se provdala za svou profesi.“

Ale žena, která se skutečně provdá a má děti, vstupuje na neznámou, dobrodružnou půdu. Samozřejmě se může po několika letech vrátit k profesi, pro kterou se připravovala na střední nebo vysoké škole. Ale je také možné, a často se to stává, že se jí – právě díky péči o rodinu – otevrou nové, nečekané perspektivy.

Ženský život není jednoduchý, ale poskytuje více šancí než život muže.

Průnik agendy rovnosti žen a mužů do rodinné politiky a jeho důsledky u nás a v Evropě

Vojtěch Belling

*(*1981), analytik Občanského institutu,
přednáší na Vysoké škole finanční a správné.*

Je mým úkolem se zde věnovat aktuálnímu tématu vztahu politiky genderové rovnosti a rodinné politiky v legislativních i nelegislativních opatřeních na úrovni Evropské unie. Obě agendy představovaly, jak známo, dlouhá léta samostatné a navzájem odlišené politické sektory odvozující se z odlišných cílů i legitimačních zdrojů. Konstituovaly se také jako oblasti reálné státní aktivity relativně nezávislé na sobě v různých částech Evropy. Rodinná politika má dlouholetou tradici v zemích střední a západní Evropy, kde se vyvíjí jako samostatná, od ostatních politických oblastí oddělená agenda od 50. let 20. století. Politika rovnosti žen a mužů má naopak své kořeny zejména ve státech severní Evropy, kde od počátku vyvěrá z tamního silného ženského emancipačního hnutí.

Cíle obou sfér jsou podstatně odlišné. Rodinná politika má za cíl podporu rodiny jako celku, ať jsou již důvody dány snahou o zachování sociální a hodnotové stability nebo populačními cíli. Naopak politice rovnosti žen a mužů jde o zrovnoprávnění obou pohlaví ve všech sférách společnosti.

Po dlouhá léta byla tato teleologická odlišnost zřejmá i díky použití odlišných nástrojů. Rodinná politika se zaměřovala zejména na sféru sociálního zabezpečení, naopak politika rovnosti se v prvních fázích koncentrovala na odstranění diskriminace ve veřejnoprávním sektoru, posléze i v oblasti soukromoprávních vztahů. To neznamená, že by mezi oběma politickými oblastmi od počátku neexistoval prostor vzájemného průniku, neboť se díky své interdisciplinární povaze dotýkaly některých společných politických témat. Teprve v souvislosti se stále větším zájmem genderové agendy o rodinu a vyrovnání sociálních rolí muže a ženy v privátní, dosud normotvornými akty nedotčené sféře, se rodinná a genderová politika začaly

k sobě významným způsobem přibližovat. Svědky tohoto trendu jsme v posledních dvou desetiletích i v Evropské unii, jak v tomto příspěvku nastíním.

Zmíněný obrat zájmu politiky rovnosti žen a mužů do soukromé sféry lidského života, na prvním místě pak do rodiny, vychází z několika faktorů. Na jedné straně lze hovořit o relativní saturaci cílů rovnosti ve sféře veřejné a pracovněprávní. Přímá nerovnost v hlasovacím právu, přístupu k některým profesím či úřadům, stejně jako další formy formální diskriminace zakotvené v právu, byly odstraněny. Proto se cíle ženského emancipačního hnutí a druhotně i politiky rovnosti, která se tyto cíle v moderátnější podobě snaží realizovat, soustřeďují na cíle nové. Jedním z nich je odstranění přetrvávajících odlišností pohlaví např. v diferenciaci do různých profesních sektorů formou pozitivní diskriminace. Jinými slovy, formálně-právní rovnost doplnit i reálnou ne-odlišností. Pojem odlišností je pak někdy, ve snaze o snazší prosazení cílů politiky rovnosti, nahrazován ne zcela odpovídajícím pojmem rovnosti. Druhým, stále hlasitěji zdůrazňovaným cílem, je eliminace tzv. sociálních a myšlenkových stereotypů, kterými je míněno odlišné chápání rolí muže a ženy ve společnosti a v rodině. A právě odtud vychází i onen záhadný pojem „gender“, označující právě sociální podstatu pohlaví, tedy celek sociokulturních determinant, které jsou danému pohlaví přisuzovány.

Politika genderové rovnosti jde proto dál než cíle klasického emancipačního hnutí a politické rovnosti žen a mužů, neboť vychází z odlišných premis. Gender totiž není, a to je podstatou této sociální teorie, determinován primárně biologicky – tedy lidskou přirozeností –, nýbrž sociálně. To, co běžně chápeme jako přirozené schopnosti muže a ženy, jejich přirozené vlohy, sklony, způsoby chování a odvozeně od těchto determinant i jejich předpoklady k sociálním rolím, to vše se podle genderové teorie vytváří v závislosti na určitém prostředí, historicky. Odtud je již jen krůček k jakési kvasiteorii spiknutí, podle níž jsou v západní společnosti zejména křesťanství a jmenovitě katolická církev primárně odpovědny za to, jaký obraz ženy byl vytvořen.

Cílem státu v očích teorie genderu má být vytvoření jakéhosi neutrálního obrazu: aby obraz obou pohlaví byl v podstatě identický, resp. jakkoliv předeem nezabarvený. Aby role muže a ženy byly od počátku, tzn. od narození dítěte, vnímány jako vzájemně zaměnitelné, a aby takové byly i ve skutečnosti. S ženstvím či mužstvím nemá být spojována vůbec žádná specifická sociální role, a tedy žádný jiný obsah vyjma ryze biologického. Jistá inkonsekvence spočívá v normativním relativismu genderové teorie. Na jedné straně podle ní neexistuje žádná objektivně platná norma (např. lidská při-

rozenost), která by určovala sociální obsah spojený s mužským či ženským pohlavím, tedy role muže a ženy. Na druhé straně se sama snaží vnutit všeobecnou normativní platnost jejího závěru o nutnosti odstranění tzv. tradičních stereotypů v diferenciaci sociálních rolí. Přitom ovšem koncept neutrálně definovaného genderu je ve skutečnosti z hlediska této teorie stejně tak nositelem pozitivního obsahu, jako jakýkoli jiný obsahově určený koncept pohlaví. Jistě si tu mnohý z vás vzpomene na Quineovu kritiku Carnapova obdobného normativního relativismu jako hluboce dogmatické, a tudíž sebe sama popírající pozice.

Přesto, že je teorie genderu pouze jednou z mnoha sociálních teorií současnosti, stala se dominantním, resp. téměř výlučným normativním východiskem politiky rovnosti žen a mužů ve většině evropských států. Nástroje užívané k realizaci jejích cílů ve veřejném životě jsou dostatečně známé. Kvóty na počet žen na kandidátkách nemají zajistit ani tak onen „ženský vhled“ na politiku, o němž se často hovoří, neřku-li nějakou kultivaci politiky, jako spíše posílit obraz absolutní identity. A která jiná sféra než politika je lidem více na očích? Nerovné obsazení komor parlamentu či vlády posiluje obrazy odlišných sociálních rolí, slovy feministické teorie tzv. genderové stereotypy. Ze stejného důvodu je zájem genderové politiky soustředěn rovněž na posty nejvyššího managementu soukromých firem. O nerovnosti z hlediska obsazení muži a ženami v oblasti hutního průmyslu, těžkého strojírenství, farmakologie nebo kadeřnictví příliš velký zájem není.

Hlavním tématem politiky rovných příležitostí pod vlajkou teorie genderu se však jednoznačně stala v posledních letech rodina. Právě v ní jsou totiž podle autorů a autorek genderově-teoretických konceptů nejhluběji zakořeněny tradiční sociální stereotypy. K těm patří obraz ženy jako pečovatelky o rodinu, otce jako živitele. Tyto tradičně zakotvené obrazy mají být politikou rovnosti žen a mužů, resp. takzvaným gender mainstreamingem, rozbourány. Jednou z cest k tomu je vzdělávací politika: dětem mají být od nejútlejšího věku vštěpovány alternativní obrazy žen jako bojovnic, automechaniček, závodnic a havířek, mužů jako zdravotních asistentů, pečovatелů nebo učitelů hry na harfu.

Hlavní pozornost je ale soustředěna do rodinné politiky. Cíle jsou jednoduché: umístit co nejvíce žen do pracovního procesu, umožnit jim kariéru a eliminovat jejich pečovatelské role. Ty má na jedné straně částečně, ideálně ve stejné míře, převzít otec, částečně pak stát zřizováním pečovatelských zařízení. Celý tento komplex je označován souhrnným názvem podpora slučitelnosti rodinných a profesních rolí. Nástroje navrhované představiteli politiky rovnosti žen a mužů jsou většinou následující: zkrácení mateřské a rodičovské

dovolené (provedeno v nedávné době v Německu, předtím v mnoha dalších státech), současně legislativní zakotvení prostředků nutících rodiče rozdělit si rodičovskou dovolenou mezi sebe. První z těchto kroků má napomoci rychlému návratu do zaměstnání, druhý rovnému rozdělení rolí v rodině. Finanční podpora rodiny má být maximálně eliminována, neboť příliš podporuje svobodné rozhodování rodin v tom, jak finanční prostředky využít. Namísto toho mají být státní finance soustředovány do výstavby kolektivních pečovatelských zařízení. Ta mohou ostatně plnit vícero rolí: na jedné straně odeberou rodině její tradiční pečovatelskou roli, na straně druhé je v nich snazší za pomoci školeného personálu od malička budovat v dětech „správný“ obraz rolí muže a ženy. Rodiny, které se rozhodnou služeb nevyužít a setrvat s dětmi doma, mají být trestány snížením či odebráním dávek.

Tento obraz cílů agendy rovnosti žen a mužů není nijak přehnaným vykreslením. Severské státy v podstatě všechny tyto kroky zavedly, nyní se k nim přidávají i další evropské země. Se svou trochou do mlýna přišla i Evropská unie. Ta sice v oblasti rodinné politiky kompetence nemá, využívá nicméně své možnosti navrhnout legislativní akty ve sféře odstraňování diskriminace. Na nejrůznějších jednáních věnovaných této problematice bývá tak jednotlivým členským zemím opakovaně vyčítána příliš dlouhá rodičovská dovolená. Zřizování jeslí je přímo mantrou materiálů EU v oblasti rovných příležitostí, a to nejen z hlediska cílů genderových, ale i z důvodu zvýšení ekonomické síly. Známým je například původní požadavek lisabonského procesu, aby do roku 2010 bylo v každé zemi povinně umístěno aspoň 30 % dětí do 3 let v jeslích. V nejnovějších návrzích směrnic v oblasti manželského a rozvodového práva nacházíme dokonce explicitní snahu o sjednocení právních instrumentů v oblasti rozvodového práva za účelem usnadnění a urychlení rozvodů. Tento trend je zase ovlivněn snahou o destabilizaci institutu manželství, které je zářným symbolem duality a tedy i ne-identity mužských a ženských rolí. Výsledkem téhož trendu je i odstraňování společného zdanění manželů ve vícero evropských zemích.

Vedle Evropské unie jsou zde i další mezinárodní organizace, jejichž cíle v oblasti politiky genderové rovnosti jsou v posledních letech výrazně koncentrovány do oblasti rodiny. Patří k nim například Výbor OSN pro odstranění všech forem diskriminace žen, který v každoročních zprávách posuzuje stav nerovnosti mezi muži a ženami. Právě v případě České republiky ke každoročním bodům kritiky patří mimo jiné nedostatečně rovné rozdělení role muže a ženy v rodině. Vychází se tedy automaticky z toho, že dbát na rovné rozdělení rolí uvnitř rodiny, na to, kdo jak často myje nádobí, přebaluje dítě, tapetuje či opravuje auto, je především záležitostí státu.

Problémem politiky rovnosti ve sféře rodiny je její primární zacílenost na zájmy dospělých, konkrétně pak žen. Jednotliví členové rodiny jsou vnímáni jako oddělené subjekty, které spolu spíše bojují o to, kdo má co dělat, než harmonicky žijí. Proto se o této na rodinu zacílené verzi politiky rovných příležitostí často hovoří jako o politice rodinných členů. Tím vysvítá odlišnost její podstaty od rodinné politiky. Ta naopak chápe rodinu jako autonomní subjekt, který je třeba podporovat jako celek, vykonávající určité přirozené a nezadatelné funkce. Zatímco rodinná politika pomáhá rodinám tyto funkce vykonávat, aniž by tím současně byly vystaveny finančnímu strádání, genderově formulovaná politika se snaží tyto funkce rodinám primárně odebrat. U těch, které zůstanou, jí jde pouze o rozdělení mezi muže a ženu. Kvalita jejich výkonu nebo otázka finančního zatížení je vedlejší. Patrné je to především na dítěti. To je v očích politiky rovných příležitostí spíše jakousi nutnou zátěží, od níž je ženám třeba co nejvíce pomoci. Politika slučitelnosti rodiny a zaměstnání není v tomto pojetí ničím jiným než snahou o maximální eliminaci rodiny a jejích funkcí v životě jednotlivce. Na to, co je vlastně zájmem dítěte, se nikdo neptá. Odpověď by totiž nepřišla vhod: naprostá většina pediatriů a dětských psychologů se totiž shoduje na tom, že do 3. roku života je pro dítě nejprospěšnější individuální péče v rodině, a to výslovně péče matky. Právě takové zjištění je ovšem v rozporu s požadavky genderové politiky, pro níž rozdíly v rodičovských předpokladech mezi mužem a ženou neexistují.

Samozřejmě i klasická rodinná politika kladla vždy důraz na slučitelnost rodiny a zaměstnání. V jejím pojetí však blaho dítěte předchází zájmu rodičů, protože je volen tzv. konsekutivní model slučitelnosti: zajištění co nejsnazšího návratu do zaměstnání po době věnované péči o malé děti. Naopak model tzv. synchronní slučitelnosti je založen na paralelním výkonu profesních a rodinných rolí, kdy je existence tzv. odlehčujících služeb nevyhnutelná. V tomto smyslu je také tento model podobný totalitní pronatalitní politice. Tato sice sledovala spíše cíle ekonomického (plná zaměstnanost) a výchovného rázu (indoktrinace dětí v jeslích a školkách), nicméně prostředky byly velmi podobné. Není ostatně divu, že se leckteré evropské země dnes inspiroují právě modely populační politiky východoevropských zemí před rokem 1989.

Spor o rodinu, který se v posledních letech rozhořel v mnoha západoevropských zemích, bude v následující době jedním z klíčových politických témat. Podíváte-li se na stránky německých novin, zjistíte, že problematika rodiny je tam jednou z nejcitovanějších oblastí. Tento zájem ovšem není totožný se zájmem o podporu rodiny. Politika státu vůči rodině je stále více uzurpována politikou rovných příležitostí, byť třeba pod heslem pomoci

rodinám a pod oficiální vlajkou rodinné politiky. Podobně i populační regres je vhodnou argumentační základnou pro genderově definovanou politiku rodinných členů. Stavba jeslí a zajištění pečovatelských služeb je tak někdy jakoby „legitimována“ snahou o zajištění populačního růstu. Přitom právě východní Německo, s nejvyšší dostupností jeslí v Evropě, je současně regionem s nejnižší porodností. Naopak sousední Bavorsko, středoevropský tahoun populačního vývoje, je dodnes charakteristické značným přetrváváním tradičních rodinných modelů, včetně dlouhodobé domácí péče o děti. Populační argumenty tedy příliš nepomáhají. Ostatně jistou ironií je, že právě současná německá iniciativa na stavbu jeslí má být financována z toho, co stát díky populačnímu regresu „podle plánu“ do roku 2012 ušetří na přídavných na nenarozené děti. Politika rovnosti žen a mužů je tak doslova podmíněna vymíráním naší společnosti.

Není pochyb o tom, že i u nás bude rodinná politika v následujících letech a desetiletích nabývat na významu, stejně jako všude jinde v Evropě. Tento fakt sám o sobě není ničím pozitivním – v zemích, kde se rodinám bez větších potíží dobře daří a kde nejsou výrazně znevýhodněny, masivní rodinná politika není zapotřebí. Základní otázka, která se však před námi bude otevírat, nebude znít, zda má stát rodiny podporovat či nikoli, nýbrž jakým způsobem a s jakými cíli. Zda se bude koncentrovat na podporu rodiny jako organického celku – společenské jednotky tvořící jeden subjekt, nebo na podporu vzájemné nezávislosti jednotlivých členů rodiny na sobě i na rodině jako celku. Zda bude podporovat rodiny ve výkonu jejich funkcí, nebo se bude tyto funkce snažit přebírat. Jestli bude ponechávat rodinám autonomii v rozhodování, nebo se bude snažit určovat jejich „dobro“ a ovlivňovat rozdělení rolí v rodině kampaněmi a legislativními kroky. Zda se bude soustřeďovat na poskytnutí dostatečného finančního zázemí pro samostatnost rodin, nebo zda se výstavbou služeb bude snažit na místo rodin určit, co si rodiny za peníze daňových poplatníků smějí koupit. Jen jedna z těchto cest vede ke svobodnému státu. Druhá vede do genderového ráje vzájemně plně identických a zaměnitelných lidských tvorů, bohužel bez jakékoli možnosti samostatného rozhodování a jednání.

Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte

Jaroslav Šturma

*(*1944), ředitel Dětského centra Paprsek
a předseda Českomoravské psychologické společnosti.
Od roku 1991 působí na katedře psychologie
Filosofické fakulty UK pro dětskou klinickou
a poradenskou psychologii
a dětskou psychologickou diagnostiku.*

Rodina – tato základní buňka sociálního organismu společnosti – funguje, je-li tím, čím být má, jako vzájemně propojený systém vztahů, jako „připravené prostředí“ (Maria Montessoriová). Toto prostředí umožňuje malému dítěti na počátku jeho vývoje plnou aktualizaci a rozvoj jeho lidství, a zároveň rodičům dosažení dalšího stupně jejich osobní zralosti. A v tomto procesu vývoje a zrání se členové rodiny navzájem podporují, navzájem se potřebují. Jde zde, jak to výstižně formuloval prof. Zdeněk Matějček, jehož se tu sluší s úctou a vděčností vzpomenout, o vzájemné naplňování potřeb, o vzájemnou službu. Děti i rodiče jsou si dáni a jsou v tomto smyslu pro sebe darem a výzvou, a to i v podobě zcela konkrétně biologické a psychologické.

V Eriksonově (1999) pojetí lidského vývoje jako sledu životních období, charakterizovaných vždy určitým základním úkolem, jehož splnění podmiňuje postup na další vývojový stupeň, nacházíme jako sedmé z osmi období stadium generativity, tedy plození, rození, tvoření, vytváření. Zahrnuje plodivost, prokreativitu v nejširším slova smyslu, přičemž rodičovství náleží do samého jádra tohoto pojmu a je základním výrazem a projevem této potřeby, schopnosti či daru, kterého se člověku dostává. Není bez významu, že v Eriksonově pojetí přichází toto období teprve poté, co se jedinec v průběhu předchozí vývojové cesty vyrovná s úkolem vytvořit a upevnit si vlastní sebedůvěru, sebepojetí a vlastní identitu stejně jako schopnost vstupovat do hlubokých mezososních vztahů a v takovém intimním vztahu dlouhodobě vytrvat. Jak ukazuje evoluční i vývojová psychologie, je předchozí naplnění těchto vývojových úkolů nezbytné právě pro naplnění cílů období generativity. Ta totiž u člověka spočívá nejen v samotném aktu plození, nýbrž i v odpovědné péči o dílo, v případě zplodění dítěte v dlouhodobé péči o ně. Víme totiž, že člověk se rodí jako „fyziologicky nezralý tvor“ (Portman). Na období prvních 9 měsíců

velmi intenzivního vývoje v matčině těle musí proto navazovat další období vývoje v chráněném prostředí rodiny, jehož dominantou je vytvoření a utužení bezpečného a jistého přílnutí ke klíčovým osobám, zpravidla počínaje osobou matky. Naši přední rodinní terapeuti Vladimír Chvála a Ludmila Trapková hovoří v této souvislosti o rodině jako o sociální děloze. Právě typické charakteristiky malého dítěte jako bytosti, probouzející svou přirozenou výbavou a jistou nehotovostí lásku, péči a ochranu, jsou výzvou k aktivizaci právě těchto postojů a hodnot na straně rodičů.

Citové angažmá a vynaložení konkrétního času a námahy věnované dětem znamená pro rodiče ovšem i vytváření přesahu osobního času a prostoru právě v dětech. V nich se jako rodiče stáváme součástí koloběhu života ve smyslu slov Džibránova Proroka: „Vaše děti nejsou vašimi dětmi, jsou posly života toužícího po sobě samém...“ Rodiče jsou podle tohoto obrazu lukem, kterým vysílají děti jako šípy do daleké budoucnosti, kam mohou dohlédnout leda ve svých snech. Jan Amos Komenský to kdysi vyjádřil slovy: „Zdají-li se dítky komu něčím špatným, nehleď, co jsou, nýbrž co býti mají, neboť jsou k tomu určeny, aby byly po nás obyvateli světa.“

K tomu, aby se na straně rodičů i dětí rozvinula vzestupná spirála společného růstu a zrání, je ovšem třeba naplnit určité předpoklady z obou stran. Ukazuje se např., že v moderní a postmoderní době se člověk, pokud jde o vztahy mezi rodiči a malým dítětem, značně vzdálil původnímu charakteru těchto vztahů, s negativními důsledky pro rodiče i děti. Vývojová biologie a psychologie (B. Hassenstein, J. Prekopová aj.) dokládají, že člověk je tzv. nošencem (Tragling), tj. tvorem, který svá mláďata útlého věku nosí, chová, poskytuje jim bohatou příležitost k pevnému objetí. Není ostatně náhodou, že zralý novorozenec se vyznačuje úchopovým reflexem, který později mizí, jenž působí, že se dítě instinktivně zachytí předmětu, vloženého mu do dlaně, tak pevně, že je možné je nadzdvihnout. Praxe nošení malých dětí přetrvává dosud u přírodních národů. Člověk naší kultury se však často spíše chová, jako by patřil do skupiny „hnízdilů“ (Nesthocker), podobně jako je tomu u vlaštovek, kdy mláďata nacházejí bezpečí v hníždě. Péče rodičů pak spočívá v tom, že jim shánějí a snášejí potravu.

Na principu tohoto typu péče jsou např. založeny dětské jesle, s nimiž v naší novodobé historii máme bohatou zkušenost. Měli jsme příležitost v tomto nedobrovolném masovém experimentu, který zasahoval v některých dobách až čtvrtinu dětí do 3 let a který by si z etických důvodů nikdo z psychologů nedovolil uspořádat, pozorovat důsledky časné kolektivní péče o děti. I studie objednané s jednoznačným cílem prokázat údajnou pokrokovost tohoto zařízení v NDR i u nás opakovaně poukazovaly na opožďování dětí zejména v řečové, v sociální a citové oblasti (Habiňáková – Bálková 1972, Ždanska-

Bricken 1972, M. Nováková 1957, Kunzová a kol. 1974). Notoricky známé jsou nálezy zvýšené nemocnosti a horšího zdravotního stavu jeselských dětí (Šamánková 1968, Kubát – Syrovátka 1966).

Zabývali jsme se zevrubně historií jeslí od vzniku prvních v Paříži r. 1844, v době vrcholící průmyslové revoluce, kdy jejich smyslem bylo vždy učinit z matek pracovní sílu a děti chránit před nejhorším, zajistit jim základní dozor a péči. Není náhodou, že v obdobích, kdy vzrůstal nárok na zapojení žen do pracovního procesu, zejména za všech novodobých totalitních režimů (ať již to byl nacismus anebo komunismus), výrazně rostl počet dětí umístěných v jeslích. Ty tedy byly od počátku zařízením sociálně pediatrickým, podobně jako např. kojenecké ústavy. Vznikaly z potřeby uchránit děti před horším zlem, nikoli však z primárního pozitivního zájmu vytvořit optimální podmínky pro jejich vývoj. Děti ve věku jeslí jsou schopny při hře jen omezené spolupráce, hrají si nejspíše souběžně, základy spolupráce se teprve tvoří a děti si mnohdy při hře spíše překážejí, jak to vidíme, pozorujeme-li větší kolektiv malých dětí na hřišti. Z hlediska potřeb dětí jsou jesle spíše zařízením pro dospělé, řešící jejich problémy, nikoli primárně pro děti a v zájmu jejich nejvlastnějších potřeb. Jak říkával prof. Matějček, děti by si jesle samy nikdy nevymyslely, mateřskou školkou však ano. V předškolním věku totiž dospívají děti do stadia, v němž překračují přirozený rámec rodiny a skupina vrstevníků je pro ně cenným obohacením a stimulem.

Jsmo tedy té zásady, že děti útlého věku by měly vyrůstat převážně v rodině. Její péče může být podle okolností doplněna v omezeném časovém rozsahu některými novými, flexibilními malými společenstvími, jaká nacházíme např. v mateřských centrech. Jesle pak jsou zařízením sociální povahy, nezbytným v některých případech matek samoživitelek či dětí z rodin s nižším sociálním a výchovným standardem, kde péče rodiny může být v některých případech doplněna péčí odbornou a kontaktu s rodinou může být užito i k podpoře náležitých postojů k dětem. Je ovšem zřejmé, že zejména v některých případech střetu oprávněných profesních zájmů rodičů a především matek je třeba hledat řešení, která by napomohla naplnění potřeb matek při zabezpečení potřeb dítěte. Z hlediska dětských psychologů se nám zdá důležité poukázat na nezbytnost primárního respektu k potřebám slabšího člena malého společenství, a tím bývá ve své odkázanosti na péči dospělých povětšinou přece jen malé dítě. Víme ovšem dobře, že frustrovaní a ve svých potřebách nenaplnění rodiče mohou být jen v malé míře zdrojem podpory vývoje svého dítěte. Na druhé straně dospělý může přece jen své potřeby spíše naplnit s odkladem, zatímco dítě nemůže s uspokojením základních duševních potřeb čekat i několik let. Hledání cest ke společnému blahu rodičů a dětí je nanejvýš aktuální, dynamický a tvořivý proces – mohli bychom říci, že tu jde o dobrodružství lidského zrání a rozvoje.

Sepětí obou v těsném procesu časné směny podnětů – interakce – je ovšem v prvním roce života a pak i v několika dalších cestou k utváření zdravé osobnosti dítěte a všech jeho dalších vztahů. Malé dítě má vrozenou, intuitivní schopnost vysílat signály vůči dospělým, které v nich aktivují jejich vlastní připravenost se k dítěti vztáhnout a vyjít mu odpovídajícím způsobem vstříc. Tak vstupuje s rodičem do nikdy nekončící směny podnětů, do řetězce interakcí, což zejména v prvním období života bude výrazně přispívat k rozvoji osobnosti dítěte a jeho sebeuvědomění, k tomu, aby skrze blízké osoby vnímalo svět jako bezpečné a vstřícné místo pro život. Je to ovšem proces obousměrný: dítě se vyvíjí a rodiče zrají. V průběhu dětství a dalšího života bude charakter vztahu a vzájemné komunikace procházet proměnami: konečným smyslem je vyslat do života a společnosti samostatného a odpovědného jedince, jemuž jsme pomohli poznat a naplňovat pozitivní možnosti jeho rozvoje, stávat se tím, čím v možnosti od počátku, tedy od početí, byl a je. Na straně rodičů pak aktivní příspěvek k tomu znamená naplnění významného životního úkolu, jež jim umožňuje vstoupit do dalšího životního stadia, kde bezprostřední podíl na péči o děti už ustupuje do pozadí a kdy se rodičovství projevuje, jak říká Říčan, spíše empatickou starostlivostí (2002), tj. porozuměním, empatií.

Rádi bychom se ještě vrátili ke skutečnosti, že na počátku vývoje jedinečného vztahu mezi dítětem a klíčovou osobou je intuitivní dispozice obou partnerů vyhmátnout potřebu druhého a zároveň docílit i naplnění potřeby vlastní. Dítě tedy je obdařeno vlastnostmi, jež mají pro osobu s rodičovskou dispozicí vybízející a spouštěcí charakter: úsměv či pláč malého dítěte vyvolává v dospělém rodičovské chování, poskytující péči a ochranu. Pečující chování pozorujeme nezdědka již u dětí, např. když si hrají s panenkou anebo když se starají o domácí zvířátka. O vývoji tohoto typu chování víme však zatím povytce málo. Na straně dospělých hovoříme o intuitivním rodičovském chování, což je pojem, který do psychologie uvedli manželé Papouškovi (již zesnulý prof. Hanuš Papoušek byl Čech působící se svou manželkou po léta v Dětském centru v Mnichově u prof. Hellbrüggeho). Touto schopností intuitivního rodičovského chování jsou vybaveni ženy i muži, dokonce i ti, kteří dítě ještě nemají. Součástí tohoto komplexu chování je snaha o oční kontakt, jeho opětování a posílení, přičemž dospělý drží bezděčně dítě blíže před svým obličejem, než by to učinil za jiných okolností, aniž by věděl, že tato kratší vzdálenost je optimem pro možnost dítěte zrakem dospělého vnímat. K intuitivnímu chování patří pozdrav: úsměv a mimika obličeje při navazování kontaktu s dítětem stejně jako jedinečné charakteristiky výměny hlasových projevů. Dospělý podněcuje a opakuje hlasové projevy dítěte s tím, že hlas nasazuje o oktávu výše. Vzájemné napodobování a opakování projevů a gest je další typickou charakteristikou. Jde tu o schopnost vzájemné intuitivní empatie

a rezonance, schopnost říci ano nabídce života a lásky, schopnost lásku učinit vnímatelnou a zakusitelnou, a to jak tu, kterou dávám, tak tu, kterou dostávám. Jen tak může být v dítěti nastartován proces, v němž se od úplné vydatnosti a skrytosti v nosném vztahu vydává na cestu do světa k samostatnosti a odpovědnosti, tedy ke svobodě.

Zde tedy – v případě interakce – jsme u kořene nespočetné výměny podnětů, která v příznivém případě má charakter vzájemně se posilující zpětné vazby. Z jejích jednotlivých úkonů, interakcí, se spřádá v průběhu prvních sedmi až osmi měsíců života dítěte pevné předivo bytostného vztahu, studované ve světě pod názvem „attachment“, vhodně přeložitelné jako přilnutí. Charakteristiku tohoto jedinečného vztahu v mnohaletých longitudinálních studiích analyzovali manželé Grossmannovi z Řezna. Podstatným zjištěním je, že toto přilnutí může mít ráz bezpečného, jistého připoutání, anebo je to vztah poznamenaný nejistotou. Určit tuto jeho kvalitu lze ještě v prvním roce života dítěte, které je sensitivním obdobím právě pro vytváření nosných vztahů. Charakter přilnutí má tendenci přetrvávat přes celé dětství až do dospělosti a spoluutváří tak zásadním způsobem dispozici jedince pro všechny další významné životní vztahy. Ukázalo se, že ty matky (nebo rodiče), které svému kojenci byly zdrojem nejistého přilnutí, patří převážně do kategorie těch, kterým se v jejích útlém věku dostalo podmínek postačujících právě jen pro vytvoření tohoto nejistého typu připoutání. Zachycujeme tu tedy pozoruhodný jev přenášení schopnosti vytvářet vztahy přes generace. Jde o jakousi extrabiologickou formu hereditu. Dobře tu můžeme pozorovat komplexnost, podivuhodnou vynalézavost přírody, ale i křehkost a zranitelnost při utváření rodičovských dispozic a potřeb, jež tedy potřebují podporu a kultivaci od samého počátku vývoje jedince, podobně jako s výchovou řeči také nezačínáme až v době, kdy by dítě mělo mluvit.

Tento proces, ústící ve vytvoření a upevňování bytostného přilnutí dítěte k pečujícím osobám, vyžaduje ovšem i fyzickou blízkost a soužití. Některé studie v této souvislosti shledávají, že právě mezi jeslovými dětmi se nachází více těch, jejichž přilnutí ke klíčové osobě není charakterizováno jako bezpečné, nýbrž jako nejisté, v různých podobách tohoto nejistého typu přilnutí (Ziegenhain a kol. 1998, Clarke-Stewart 1998, aj.). Nelze samozřejmě jednoznačně soudit, že v těchto případech je nejisté přilnutí jen funkcí kratšího spolu stráveného času, nepochybně záleží i na dalších kvalitách rodinného prostředí a na celkové citové atmosféře domova.

Hovoříme-li o slučitelnosti péče o dítě, tedy rodičovství, a zaměstnání, pak je vhodné připomenout, že se tento problém netýká jen žen. V posledních letech se zvýšilo i pracovní nasazení mužů. V naší poradenské praxi se stále častěji setkáváme s obtížnou situací rodin, spočívající v tom, že veškerá péče

o děti a domácnost spočívá na bedrech ženy. Otec se s dětmi v lepších případech vídá jen někdy o víkendech. I v tomto smyslu se stále víc stáváme společností bez otců a jsem přesvědčen, že spolu s ostatními činiteli (jako je např. drtivá převaha žen v našem školství) se tato okolnost podílí i na vzrůstu agresivity a násilí mezi dětmi a ve společnosti. I zde jsou oním „slabým, ohroženým pohlavím“ chlapci a muži. Chybí-li možnost identifikace s pozitivní mužskou autoritou, bývá ohroženo vytváření vlastní identity. I pro dívky však nepřítomnost otce znamená nedostatek zkušeností z interakce mezi mužem a ženou, otcem a matkou s event. důsledky pro budoucí navazování partnerských vztahů. Dojde-li za těchto okolností k rozpadu rodiny, nahrává předchozí vývoj vzniku závažného fenoménu „zavržených otců“, s nímž se nyní snaží vypořádat naše soudy.

Rádi bychom tu vyslovili ještě jednu myšlenku související se stupnicí hodnot. Dítě, jako každý člověk, má svoji cenu a svoji hodnotu. Cenu lze vyjádřit ekonomicky, např. vyčíslením ztráty, kterou utrpím, když se namísto vydělávání budu věnovat dítěti, anebo částkou, kterou je třeba vynaložit na záchranu nemocného či postiženého dítěte či na jeho vzdělání. Nezávisle na tom má dítě svou jedinečnou hodnotu, totiž hodnotu daru. Dar jako takový může být darován, mohu se však o něj zasloužit jen do jisté míry. Může víc nebo méně odpovídat mým představám a přáním. Mohu jej odmítnout, mohu jej vyžadovat za každou cenu a postulovat právo na dítě nebo dokonce na zdravé dítě. Nic to však nemění na jeho apriorní hodnotě, která se rovná hodnotě lidského života. Záleží ovšem na tom, jakou hodnotu přikládá dítěti jako lidské bytosti společnost, rodina, ve které jsme sami vyrůstali, a v konci konců každý z nás zcela osobně. Dítě tak může být považováno za narušitele životních plánů, za překážku v jejich uskutečnění. Může být chápáno v kontextu lidského vývoje, jak jsme jej nastínil – a je to tak dobré a přirozené – za obohacení života, za podnět k osobnímu růstu, může být vybídnutím k růstu lidských hodnot, je-li např. postižené, k rozvoji lékařské vědy a pečující lásky. Náš postoj k dítěti tedy souvisí s tím, nakolik společnost přijímá za svou ideu civilizace lásky a kultury života, nakolik je touto společenskou atmosférou spoluutvářena a také k ní přispívá. Otázku lze postavit nejen tak, čím mi toto (nechtěné, nemocné, postižené) dítě komplikuje a zatěžuje život, ale i jako výzvu: k čemu dobrému mi může jeho existence, zkušenost s ním, vztah k němu, péče o ně napomoci. Takto přeformulovaná otázka vede od příčiny, která může drtit a být chápána jako selhání či chyba, do budoucnosti, k cíli a smyslu mého života.

Připomněli bychom ještě, že hodnotu dítěte jako podnětu pro aktualizaci a rozvoj rodičovského chování určuje nejen intuitivní vybízecí síla jeho přítomnosti a projevů, nýbrž i očekávání společnosti, páru a jedince vůči konkrétnímu (a dokonce třeba i k ještě nepočatému a nenarozenému) dítěti.

V podstatě jde o to, jakou hodnotu ve stupnici hodnot přikládá společnost a jedinec dítěti a tomu prvotnímu prostředí, v němž se jeho vývoji nejlépe daří, tedy rodině, založené na trvalých vztazích mezi mužem a ženou. V této souvislosti je zajímavé, že ač realita ukazuje ubývání funkčních rodin založených na manželství, z hlediska hodnot a přání zůstává rodina stále hodnotou prvořadou a v jistém smyslu i synonymem šťastného, naplněného života. Téměř půl milionu dětí (27 %) žije mimo manželství, na 100 svatéb připadá 60 rozvodů. Přesto, jak plyne z Národní zprávy o rodině, je nadále pro 71 % lidí ideálem žít v jednom manželství po celý život a 83 % lidí si přeje mít dítě v manželství (srv. MF Dnes, 11. 3. 2005). Je zde patrný rozpor mezi skutečností a ideálem. K jeho pochopení možná může napomoci, když analyzujeme to, co si představujeme pod šťastným životem. Zdá se mi, že ubývá povědomí, že každá hodnota, která za to stojí, též něco stojí a k jejímu naplnění je třeba vynaložit aktivního úsilí. Bez vědomé snahy a někdy i oběti se v dlouhodobém pohledu velké cíle dají dosáhnout jen nesnadno. Z jiných průzkumů víme, že mladým lidem záleží na obojím: na zdatu v profesi a profesní kariéře i na rodinném štěstí. Jde pak o to, jak v konkrétním životě jedince, dvojice a později trojice atd. toto vše sladit, skloubit. Pohled z hlediska zájmu dítěte umožňuje vidět v souběhu oprávněných zájmů jednotlivých osob zúčastněných na tomto dynamickém procesu perspektivu toho, jenž je v tomto předivě nejslabším, nejohroženějším, tj. dítěte. Pro nás dospělě představuje rok, dva či tři, po které máme odkládat naplnění svých cílů a představ, dobu možná náročnou, ale představitelnou. Vědomě můžeme zvolit poslušnost cílů i pokud jde o vzdělání, zaměstnání a postup v něm a rodinný život s péčí o děti; čas dítěte běží úplně jinak. V útlém dětství je v období zvláště citlivém a zranitelném z hlediska celého svého dalšího vývoje, rok tu znamená někdy celý dosavadní život, někdy jeho větší část. Z této perspektivy se mi zdá problém slučitelnosti péče o děti a zaměstnání vhodně řešitelný zejména v modelu sukcesivního naplňování, i když vím, že tu nelze zevšeobecňovat. Za zvláště vhodná považuji ta řešení, kdy rodič pečující o své malé dítě či děti má možnost pravidelného kontaktu a spolupráce s pracovištěm, na něž se bude později vracet. K tomu je ovšem třeba spolupráce manželů a celé rodiny – mělo by to všechny něco stát a všem něco pozitivního přinášet. V praxi Dětského centra Paprsek, v němž pracují převážně ženy, se to snažíme praktikovat a ze zkušenosti mohu říci, že ženy, které se takto vracejí do zaměstnání poté, co pečovaly o své děti v útlém věku doma, bývají po svém návratu do zaměstnání větším přínosem pro naše pracoviště, než kdyby po celou tu dobu jen usilovně studovaly, ale bez podstatné lidské zkušenosti, která přispívá k jejich lidské zralosti.

Hovořili jsme o některých předpokladech v prostředí a vztazích, jež musí být vytvořeny pro plný rozvoj dítěte. Zrovna tak ale se dá hovořit i o připraveném prostředí, v němž se mohou naplno rozvinout rodičovské schopnosti, které jsou nám dány. Zralý člověk, začleněný do přirozeného biologického i specificky lidského proudu vývoje života vůbec a vývoje jednotlivce zvlášť, je povahou svého bytí disponován k rodičovství – s tím ovšem, jak jsme poukázali výše, že rodičovská motivace a schopnost jsou jevem komplexní povahy, syčeným ze zdrojů biologické, psychologické, sociální i duchovní povahy, a jako takové jsou i zranitelné. Tato motivace bývá tak silná, že je člověk zpravidla ochoten přinášet při svém rodičovském poslání i oběti (vstávání k nemocnému dítěti atd.). Zralá společnost, jíž usilujeme být i my, pak ve svém vlastním zájmu vytváří vstřícné a rodině a dětem přátelsky nakloněné prostředí. Patří sem ovšem i to, že počítáme s růzností povah a motivací a že ideál nepovažujeme za slepou normu, platící „padni komu padni“, nýbrž za metu, pro kterou stojí za to se z vlastního rozhodnutí nasadit.

Literatura:

Clarke-Stewart, K. A. 1989: Infant day care – malignant or malignant? American Psychologist, 44, 266-273.

Erikson, E. H. 1999: Životní cyklus dokončený a rozšířený. Lidové noviny, Praha.

Habiňáková, E. – Bálková, A. 1972: Analýza sociálnej stimulácii u jaslových detí. Psychol. patopsychol. diétatá, 7, 303-317.

Kubát, K. – Syrovátka, A. 1966: Die Entwicklung der Morbidität bei Familien- und Krippenkindern während der ersten drei Lebensjahre. Aerztl. Jugendk., 57, 16-23.

Kunzová, Z. a kol. 1974: Studie o dětech v jeslích. Populační zprávy, 2-3, 28-35.

Nováková, M. 1957: Poruchy duševního vývoje u předškolních dětí. In: Problémy pediatrie v praxi a ve výzkumu, 138-140.

Šamánková, L. 1968: Morbidita u dětí ve 3 pražských jeslích. Čs. pediat., 23, 350-356.

Šturma, J. 2004: Patří přání být rodičem k představě naplněného života? Přednáška na mezinárodní konferenci o rodině, Brno.

Šturma, J. 2004: Familien- oder Krippenerziehung. Přednáška na mezinárodním kongresu „Ohne Nestwärme kein freier Flug“, Salzburg.

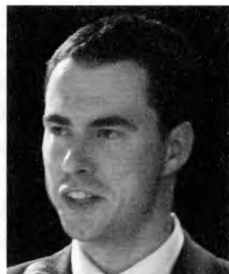
Ziegenhain, U. – Rauh, H. – Müller, B. 1998: Emotionale Anpassung von Kleinkindern an die Krippenbetreuung. In: Ahnert, L. (ed.): Tagesbetreuung für Kinder unter drei Jahren. Hans Huber, Bern, 82-89.

Ždanska-Bricken, M. 1972: Pohybová aktivace a psychomotorický rozvoj (polsky). Ped. pol., 47, 553-562.

Rodina jako politický subjekt? K otázce volebního práva rodin

Jakub Kříž

*(*1982), právník, pracuje jako zástupce ředitelky
odboru církví na Ministerstvu kultury ČR.
Od roku 2006 je předsedou Mladých
křesťanských demokratů.*

Jsem si vědom toho, že se ve svém příspěvku pustím na tenký led a budu zde prezentovat velmi kontroverzní téma.

I.

Na úvod mi dovoluťe faktickou poznámku k názvu mého příspěvku, který zní: *Rodina jako politický subjekt? K otázce volebního práva rodin*. Přítomné právníky prosím, aby se neděsili pojmu *subjekt* ve vztahu k rodině. Tento výraz v názvu mého příspěvku neodkazuje k pojmu *subjekt práv*, mým cílem není vytvořit teoretickou konstrukci prokazující právní subjektivitu rodinného společenství. Mluvím-li o rodině jako o politickém subjektu, odkazuji zejména na *přirozený požadavek, aby politická sféra respektovala rodinu jako základní společenství nadané vysokou mírou autonomie*.

Liberální stát – stejně jako ten socialistický – trpí jednou neřestí, a sice tím, že mezi jednotlivcem a státem již nerozeznává a politicky neuznává žádná další přirozená společenství. Vystihuje to díkce Le Chapelierova zákona přijatého v době francouzské revoluce: „V rámci státu již neexistují žádná společenství. Existuje pouze konkrétní zájem každého jedince a zájem obecný.“^{*)}

Jestliže tedy přinášíme konstrukci pojmu rodiny jako politického subjektu, jde nám zejména o to dosáhnout stavu, kdy se na společnost budeme dívat více jako na společnost rodin než jako na množinu jednotlivců.

---

^{*)} Nisbet, Robert: *Konzervatismus: sen a realita*. Praha, Občanský institut 1993, 21.

II.

Není cílem mého příspěvku přednést znepokojivá data ve věci populačního vývoje naší společnosti. Skutečnost, že populace stárne a vymírá, je obecně známým faktem. Dovolím si ale předložit zamyšlení nad některými možnými příčinami tohoto vývoje – a zejména nad důsledky, které z něj plynou pro politickou reprezentaci.

Patrick Buchanan, přední americký konzervativní myslitel, zařazovaný do skupiny paleokonzervativců, třídí příčiny neblahého populačního vývoje do pěti skupin.^{*)}

Tu první označuje jako „novou ekonomiku“. Tím má na mysli stav, charakterizovaný jednak vysokou mírou zaměstnanosti žen, jednak změřením na výkony, na spotřebu a na volný čas (mluví-li se o výkonech, mají se na mysli výkony ekonomické – např. výchova dětí takovým výkonem není). „Kdybych měla dítě, říká zamyšleně Jane, jež pracuje jako úřednice v reklamě, nemohla bych dělat polovinu věcí, které pokládám za samozřejmé. Každou sobotu o půl jedenácté ráno, když ještě ležíme v posteli, se s manželem na sebe podíváme a říkáme si: Díky Bohu, že jsme nevstávali v pět ráno, abychom se postarali o fakana. Máme tak hodně času proto, že jsme dva. Kdo ví, jestli by to fungovalo, kdybychom mezi nás přivedli další osobu?“^{**)}

Za další příčinu pak označuje upuštění od konceptu rodinné mzdy. To je pojem v naší zemi téměř zapomenutý – a jak je vidět, zapomíná se na něj i v zahraničí. Rodinná mzda je taková mzda, která umožňuje živiteli rodiny uspokojit potřeby rodinných příslušníků, aniž by museli být zapojeni do pracovního procesu. Základní mzda se podle počtu vyživovaných dětí navyšuje o určitý absolutní přírůstek.^{***)}

Třetím faktorem je dle Buchanana hysterická propaganda tzv. populační bomby, založená na malthuziánských představách, že za několik málo let nás matka Země již neuživí. V sedmdesátých letech putovala po amerických školách výstava nazvaná „Populace: problém jsme my“, jejíž součástí byl obraz mrtvé krysy na talíři k obědu jako příklad budoucího potravinového zdroje.

---

*) Buchanan, Patrick J.: Smrt Západu: Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovačů ohrožují naši zemi a civilizaci. Praha, Mladá fronta, 2004, 60 an.

**) Buchanan, Patrick J.: Smrt Západu: Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovačů ohrožují naši zemi a civilizaci. Praha, Mladá fronta, 2004, 62.

***) Rodinná politika pro Českou republiku. Studie OI č. 16. Praha, Občanský institut, 17.

Za čtvrté je to feminismus. Vzhledem k tématu ostatních přednášek nevím jako důležité dokazovat, že feministická agenda, dnes zosobněná ideologií rovných příležitostí, negativně působí na postavení rodiny a je jednou z příčin neutěšeného populačního vývoje.

A konečně poslední z příčin dnešního stavu shledává Buchanan v současné kultuře a současném hodnotovém systému, jež nám na každém kroku vnučuje představu, že potěšení pramenící z tělesného prožitku je hodnotnější než štěstí pramenící z mateřství a otcovství. S tím souvisí i další patologické jevy: představování homosexuálního života jako rovnocenné alternativy, anebo neúcta k životu v podobě interrupcí či eutanazie.

Zkrátka a dobře: krize populačního vývoje souvisí s krizí rodiny jako základního společenství ve státě. Jen jeden statistický údaj pro představu: tzv. úhrnná míra rozvodovosti, tedy ukazatel určující, kolik procent původně uzavřených manželství se rozpadlo, činila v České republice v roce 2004 celých 49%.*)

Tváří tvář těmto neblahým ukazatelům je třeba položit si několik následujících otázek: přispěla k tomuto vývoji nějakým způsobem politická reprezentace? A může politická intervence přispět i ke zvrácení těchto negativních trendů?

Na otázku první odpovídá filosof Robert Nisbet**) s podivuhodnou samozřejmostí: „Od dob Burkových bylo konzervativní zásadou – a od dob Augusta Comta též sociologickou zákonitostí –, že nejjistější metodou oslabení rodiny nebo jakékoliv jiné důležité společenské skupiny je ponechat na vládě, aby převzala a posléze zmonopolizovala její historické funkce.“ Jedním z důvodů postupného oslabování rodiny jsou politické intervence v oblasti sociálního zabezpečení. Stát – velký bratr a hodný pečovatel – postupně vytlačuje rodinu tím, že přebírá její ekonomické, ale i výchovné funkce.

III.

Poté, co jsme vykreslili obraz poněkud nešťastného stavu současnosti, posuňme se blíže k našemu tématu, kterým je volební právo rodin. Jak vůbec mohl někoho napadnout takový „nesmysl“? Logická úvaha vychází z velmi jednoduchých předpokladů: Žijeme v demokratické společnosti, a její podstatou je – jak uvádí Joseph Schumpeter – skutečnost, že se

*) Rozvodovost [online]. Český statistický úřad, 2007, 21. 9. 2005 [cit. 2007-06-29]. Dostupno z [www: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost).

**) Nisbet, Robert: Konzervatismus: sen a realita. Praha, Občanský institut 1993, 127.

„k politickým rozhodnutím dospívá v rámci takového institucionálního uspořádání, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat v konkurenčním boji o hlas lidí.“*) Je logické, že je-li politik vystaven takovému konkurenčnímu boji, přizpůsobuje se většinám, aby maximalizoval své šance na své zvolení.

A jak vypadá tato většina? Neustále stárne. Bývalý soudce německého ústavního soudu Paul Kirchhof tvrdí, že „kdyby současný vývoj takto pokračoval až do roku 2050, počet dětí a mladistvých do dvaceti let by se v tomto roce zhruba vyrovnal počtu lidí starších osmdesáti let. Počet osob starších šedesáti let by pak třikrát přesahoval počet lidí, kterým ještě nebylo dvacet.“**) Situace v Německu od té české není příliš odlišná. Je tedy zřejmé, že se voličská moc zřetelně přesunuje do generace těch, kteří odešli z výdělečného života a jsou odkázáni na pomoc a materiální podporu osob pracujících.

Zájmy seniorů demokratičtí zákonodárci tedy ohlírají dobře; jinak vážně riskují svoje šance na znovuzvolení. Ale co zájmy rodin a dětí? Kirchhof reaguje: „Potřebujeme ústavní změnu, která zavede dětské volební právo, jež až do plnoletosti dítěte uplatňují jeho rodiče, kdy každému z nich připadne polovina volebního hlasu každého dítěte.“***) Z praktického hlediska by došlo k posílení či lépe řečeno odstranění znevýhodnění rodin a dětí s přímým následkem na rozhodování zákonodárního sboru. Jednalo by se i o gesto v rovině symbolické. Naši jedinou nadějí a budoucností jsou děti, ony jsou ale také jedinou skupinou, která nepožívá volební práva.

V České republice se o volebním právu rodin diskutovalo jednou, v roce 2003. Nápad byl médií smeten jako typický lidovecký nesmysl. V Německu je volební téma rodin předmětem diskuse dlouhodobé a seriózní. Návrh na zavedení volebního práva rodin – nejdříve ve volbách komunálních – se již několikrát octl i na půdě Spolkového sněmu.

---

*) Wilson, James Q.: Jak se vládne v USA. Praha, Victoria Publishing 1995, 11.

**) Kirchhof, Paul: Das Gesetz der Hydra: Gebt den Bürger ihren Staat zurück! München, Droemer Verlag 2006, 184.

***) Kirchhof, Paul: Das Gesetz der Hydra: Gebt den Bürger ihren Staat zurück! München, Droemer Verlag 2006, 185.

IV.

Ústava České republiky stanoví: „Lid je zdrojem veškeré státní moci; vykonává ji prostřednictvím orgánů moci zákonodánné, výkonné a soudní.“ A dále: „Právo volit má každý občan, který dosáhl věku 18 let.“ Volby se konají tajným hlasováním na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva.^{*)}

Tyto principy volebního práva nám dnes přijdou jako zcela samozřejmé. Pokládáme je za součást demokratické kultury; možná, že bychom v souvislosti s nimi rádi použili i slova Ústavy o „podstatných náležitostech demokratického právního státu“.**) I proto, když slyšíme o volebním právu rodin, máme tendenci poklepat si na čelo.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že žádný z výše uvedených principů není tak samozřejmý, jak se zdá. Všeobecnost volebního práva znamená, že se k volbám mohou dostavit všichni: muži i ženy, černí i bílí, chudí i bohatí. Že tomu tak vždy nebylo – ani ve výsostně demokratických společnostech – není třeba zdůrazňovat. Švýcarsko, které pravděpodobně nikdo nebudě považovat za nedemokratickou zemi, zavedlo volební právo žen teprve nedávno, až v sedmdesátých letech.

Rovné volební právo znamená, že každý odevzdaný hlas má stejnou váhu. Hlas bohatého má stejnou váhu jako hlas chudého. Ani tento princip není nijak samozřejmý. Vzpomeňme na volební cenzy, existující i na našem území, které vycházely z myšlenky: čím víc daní odvádíš, tím větší slovo ve volbách dostaneš.

Stejně nesamozřejmou je pak i skutečnost, že aktivní volební právo požívá každý občan, který dosáhl 18 let věku. Například československá ústava z roku 1920 garantuje aktivní volební právo plnoletým (tedy těm, kteří dosáhli 21 let věku) pouze ve volbách do Poslanecké sněmovny. Senátory naopak mohli volit pouze osoby starší 26 let. Věková hranice aktivního volebního práva má z dlouhodobého hlediska tendenci klesat. To se ostatně prokázalo i v Rakousku, kde bylo poměrně nedávno přiznáno aktivní volební právo šestnáctiletým, tedy neplnoletým. Nejdříve tak učinily některé země rakouského spolku v případě komunálních a zemských voleb. Počátkem června 2007 i celé Rakousko pro spolkové volby.

*) Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů, čl. 2, odst. 1, čl. 18, odst. 3, čl. 18, odst. 2, 3.

**) Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů, čl. 9, odst. 2.

Volební právo dětí, resp. volební právo rodin na první pohled vypadá jako přímé popření zažitých a nám tak důvěrně známých principů demokratických voleb. Na druhou stranu by jeho zavedení znamenalo pouze pokračování trendu vývoje aktivního volebního práva, jak je zaznamenáváme v průběhu posledních 200 let.

Rozpor se zásadou všeobecnosti volebního práva nevidím. Naopak: děti jsou v současné době jedinou skupinou, která je z této zásady vyloučena. Netvrdím, že nespravedlivě, ale je to tak. Stejně tak není možné namítat rozpor se zásadou rovného volebního práva. Používaný název „volební právo rodin“ může sice evokovat, že se jedná o jakýsi nespravedlivý bonus pro rodiny; stejně jako kdyby například alergici nebo hnědoocí byli ve volbách zvýhodněni. Označení „volební právo dětí“ napoví víc: nejedná se o žádný bonus pro rodiny, ale přiznání volebního práva dětem.

Asi namítnete: to je pravda, ale toto jejich právo budou vykonávat rodiče. Ano, je to tak. Ale všimněme si, že osobní výkon volebního práva naše Ústava nevyžaduje. A zastoupení nezletilého dítěte jeho zákonným zástupcem je přece v každodenní realitě něco tak běžného. Z hlediska právního je však problematika zastoupení zcela banální.

V.

Volební právo rodin jistě není nějaký zázračný všelék, který zachrání naši civilizaci od demografické pasti a vyvede nás ze současného věku krize rodiny. Zcela jistě by bylo obtížně realizovatelné a ještě obtížněji prosaditelné. Jeho zavedení totiž znamená prolomení určitých myšlenkových schémat, na která jsme zvyklí. Cílem tohoto příspěvku neměla být plamenná obhajoba zavedení volebního práva rodin, ale spíše poukázat na dvě skutečnosti:

1) Volání po něm vychází z kritického a realistického zhodnocení současnosti.

2) Jeho případné zavedení by nebylo v rozporu se zásadami všeobecného, rovného a přímého volebního práva. Je pouze v rozporu s našimi představami o něm.

Je třeba poctivě přiznat, že změnu v myšlení a hodnotovém systému společnosti žádá politické intervence typu zavedení volebního práva dětí nepřivodí. Na druhou stranu je povinností politické reprezentace k řešení negativních trendů svými návrhy alespoň přispět.

